

HALK HEKİMLİĞİNDEN DİŞ HEKİMLİĞİNE: 19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNDE DİŞÇİLİK MESLEĞİ (ERBÂB-I ESNÂN)

ZEYNEL ÖZLÜ*

GİRİŞ

İnsanlık tarihi sadece insanoğlunun değil onun tarihini etkilediği ölçüde mikroorganizmaların da tarihidir¹. Bu çerçevede kökenini sihir, büyü ve otlardan yapılan ilaçlar ile tedaviden alan halk hekimliği (folk medicine) çağlar boyunca süregelmiş, kazanılan bilgiler babadan oğula, ustadan çırağa aktarılarak yaşatılmıştır². Özellikle tıbbın gelişmediği dönemlerde daha fazla olmak üzere modern çağda bilinen siğil, eklem iltihabı, sancı, cinsî yetersizlik, cilt rahatsızlığı, kanser vb tüm hastalıklar ve tıp biliminin tanınmayan mal ochio veya kem göz, ruhî çöküntü ve büyücü etkileri gibi hastalıklar pratik olarak halk hekimleri tarafından tedavi edilmiştir³. Halk hekimleri arasında diş çekenler, cerrahlar, kırıkçıkkılar, kehhâl (göz hekimi) gibi kişiler bulunmaktadır⁴.

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
Gaziantep/TÜRKİYE, 0546 221 75 52. zeynelozlu@hotmail.com

¹ Erdem Çıpa, “Meneill’in “Salgınlar ve Halkları” Üzerine Düşünceler”, *Toplumsal Tarih*, sy. 22, (1995), s. 22.

² Nusret H Fişek, *Halk Sağlığına Giriş*, Hacettepe Üniversitesi Dünya Sağlık Örgütü Hizmet Araştırma ve Araştırmacı Yetiştirme Merkezi Yayını, Ankara, 1983, s. 23.

³ David J. Hufford, “Halk Hekimleri”, çev. Mustafa Sever, *Millî Folklor*, Yıl 19, sy. 73, (2007), s. 79.

⁴ Fişek, *a.g.e.*, s. 23. Çok yaygın pratik alanı bulan halk hekimliği gerek eski Türk hekimliği gerekse günümüz Anadolu ve Anadolu dışı Türk halk hekimliğinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Yapılan araştırmalar diş tedavisinde Türklerin çeşitli yöntemler kullandıklarını ortaya koymaktadır. Mesela sahalarda diş ağrılarıyla ilgili pratiklerde inanma unsurunun tedavide önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Eğer bir kişinin dişi ağrırsa o kişiye ağaç kurdu (*mas üüne*) ısırtılmakta, eğer bu işe yaramazsa hastayla aynı adı taşıyan bir kişinin mezarından bir sopa alınıp, ağrıyan dişle bu sopa ısırtılmakta, eğer bu da etkili olmazsa ayı dişi ısırtılmakta, bu da bir işe yaramazsa o zaman kakım kemiği ısırtılarak diş ağrısı tedavi edilmeye çalışılmaktadır. Yine diş gıcırdatmayı önlemek için de hastanın dişleri arasına çak-

mak konulduğu görülmektedir. Muvaffak Duranlı, “Saha Türklerinde Halk Hekimliği ile İlgili Pratikler ve Bu Pratiklerin Değerlendirilmesi”, *Fikret Türkmen Armağanı*, Editörler: Güler Gülsevin, Metin Arkan, İzmir, 2005, s. 212. Bu uygulamaların benzerleri günümüze kadar tevarüs ederek günümüz Anadolu halk hekimliği uygulamalarında da karşımıza çıkmaktadır. Mesela Denizli'nin Güney ilçesinde diş ağrısı (sancıması) çeken kişilerin dişleri üzerine kekik yağı veya Saha Türklerinde yapılan bazı uygulamalara benzer bir şekilde kaplumbağa kemiği konularak tedavi uygulanmaktadır. Şerif Kutludağ, “Denizli'nin Güney İlçesi ve Havalisi Folkloru”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 1997, s. 278. Günümüz Anadolu ve Anadolu dışı Türklüğünde tespit edilen bazı halk hekimliği uygulamaları şu şekildedir: Gagauzlar'da diş etlerinin şişmesi ve diş eti kanamalarında bugün Anadolu'da da uygulandığı üzere bir miktar tuzun kanayan yere sürüldüğü görülmektedir. Yine diş ağrılarında tuzlu su ile ağzın gargara yapıldığı, diş macunu konduğu, kolonya, rakı veya ispirtonun bir pamuğun üzerine dökülüp ağrıyan yere konulduğu, ağrı kesici bir hapin ezilerek ağrıyan yere bastırıldığı veya sigara dumanının ağza doğru çekilerek bir süre ağızda tutulması gibi yöntemler kullanıldığı görülmektedir. Tudora Arnaut, “Gagauzlarda Halk Hekimliği”, *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997, Ankara*, c. III, Yayına Hazırlayan Azize Aktaş Yasa, İmran Baba, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 54, 60-61. Konya ile ilgili yapılan bir çalışmada diş ağrılarında ahududunun (ağaç çileği, dağ çileği) meyve, yaprak ve çiçekleri, kekikyağı, sadeyağla rafadan pişirilen yumurtanın kullanıldığı, diş eti iltihaplanmalarında tuzlu su ile dişlerin fırçalanıp, tuzlu su ile gargara yapılması veya dişlere taze koyun kuyruğu veya ateşte pişirilmiş kuru soğan konulduğu diş eti kanamalarını durdurmak için de *gara dutun* kullanıldığı tespit edilmiştir. Bülent Çevik, *Konya'da Halk Hekimliği Uygulamalarının Dinü ve Bugünü*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2008, s. 60-61. Adana ile ilgili yapılan bir çalışmada diş ağrısı için sarımsak, tuz ve karanfilin kullanıldığı, diş beyazlatmak için çilek ezilip karbonatla karıştırılarak pamukla dişlerin ovulduğu, diş eti hastalıklarının tedavisinde kekik yağının kullanıldığı ve çocukların yeni diş çıkardıkları dönemde zarı alınmış yeşil soğan geveletilerek, diş rahatsızlıklarının hafifletildiği tespit edilmiştir. Zübeyde Nur Özgen, *Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2007, s. 71-72. Osmaniye ilgili yapılan bir çalışmada diş iltihaplıysa kefen otu, diş ağrıyorsa sarımsak, incir, ya da dut ağacının gövdesi çizilerek ağacın gövdesinden akıtılan süt (beyaz sıvı) veya kaynatılmış ıhlamur suyunun kullanıldığı tespit edilmiştir. Uygur Kurum, *Düzce'nde Halk Hekimliği*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2008, s. 34-35./ Kastamonu ile ilgili yapılan bir çalışmada ağrıyan diş ile ilgili olarak ağrıyan dişin olduğu yere patlayuk otu (patlanguç otu) kökünün konulması, diş otunun tohumunun yakılıp dumanının çekilmesi, kürdan baharatı, kekik yağı, çam sakızı ve çıranın sirkeyle kaynatılması, sarımsak, tütün, kırmızı biber, afyon, karabiber ve karanfil gibi muhtelif bitkilerin kullanıldığı görülmektedir. Gülten (Gönül) Küçükbasmacı, *Kastamonu'da Halk Tababeti, İnanış ve Uygulamaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000, s. 202-203. (Kürdan baharatı ile diş otu veya kürdan otu (Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 194.) olarak ifade edilen ottan yapılan baharat kastediliyor olmalıdır. Anadolu'da bazı yerlerde ise diş

Osmanlılarda hekimlik anlayışının ve hekim yetiştirme tarzının kendine özgü nitelikleri bulunmaktadır⁵. Nitekim dahiliyeci olarak adlandırılan tabiblerin yanı sıra cerrahlar, kehhaller (göz hekimleri), kırıkçıkkıçlar, şerbetçiler (şurupçular), attarlar gibi halk sağlığı ile ilgilenen muhtelif ihtisas sahibi (halk) hekimleri de yetişmiştir. 17. yüzyılda saray tabib ve cerrahlarının sayısı 40-50 civarında iken dışarıda dükkanı bulunan (halk) hekimlerinin (*esnaf-ı hükemâ*) 1000 kişi, cerrahların (*esnaf-ı cerrâhân*) ise 700 kişi olduğu tespit edilmiştir⁶. Evliya Çelebi İstanbul'da bulunan cerrahlar esnafının 400 dükkan, 700 neferden meydana geldiğini belirtmektedir⁷.

---

ağrısı çeken hastanın ağrıyan dişine, kızgın ateşle kızdırılan ince bir demir parçası veya çuvaldız ile üç defa *parpusu* denilerek basılmakta ve bununla diş ağrısının geçeceğine inanılmaktadır. Rıfat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995, s.159. (Parpusu sözcüğü Anadolu'nun muhtelif yerlerinde parpilma, parpilma, parpulama, parpulma ve parpilama şeklinde de ifade edilmektedir. Hastanın vücudunu çizerek, delerek, dağılayarak, keserek ya da vücutlarına değnekle vurarak yapılan iyileştirmedir. (Gülnur Öngel, *Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 1997, s.19.) İslam öncesi Türk tıbbında tedavi sahasında etkili olan kültürlerden mezar, taş, ağaç ve su kültleri günümüzde birleşerek hem sağlık dilenci, hem de hastalık transferinde; çevrelerinde dolaşarak ve suyun içinde yıkanılarak taş, ağaç kovukları içinden geçilerek temas yoluyla hastalık tedavisinde etkinliklerini sürdürmektedirler. C. Ayşenur Çavdar, "Günümüz Türk Halk Hekimliğinde İslam Öncesi Türk Tıbbının İzleri", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul, 17-19 Şubat 1988*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992, s. 311.

⁵ Tıp alanındaki bu gelişim 14., 15. ve 16. yüzyıllarda belirli gelişim çizgisi göstermektedir. Nitekim 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ile eşitlik sergilerken, ileriki dönemlerde Osmanlı'nın Avrupa'nın gerisinde kaldığı görülmektedir. Esin Kahya, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1997, s. 1-2.

⁶ Nil Akdeniz Sarı, "Osmanlılarda Tıphanenin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 22, (Şubat 1983), s.152, 156, 161.

⁷ Mehmed Zillioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 2, Türkçeleştiren Zuhuri Danişman, Zuhuri Danişman Yayınevi- Kardeş Matbaası, İstanbul, 1969, s. 228. Evliya Çelebi'nin Beç'te gördüğü dişçilerle ilgili şu vakalar da dikkate değer örneklerdir: Evliya bir gün bir cerrah dükkanında otururken bir kefere gelmiş, cerraha bir *Engerüs altını* verip, *dişim ağrıyor, çıkar deyip* talepte bulunmuştur. Bunun üzerine cerrah bir mangal ile ateş getirip içine sarı pirinçten tanbura telleri koymuş ayrıca biri mavi, diğeri kırmızı iki şişe su getirmiştir. Ağaçtan yapılmış, küçük maşa gibi bir aleti eline alıp adamın ağzını açmış ve ağrıyan dişin etlerine şişedeki mavi sudan sürmüştür. Böylece cerrah elindeki ağaç maşa ile diş yapışıp, güçlük çekmeden, kolayca ve kan akmadan bir tane beyaz, üç çatal köklü dişi çıkarmıştır.

Saray içinde ve dışında görev yapan Müslim ve gayri Müslim bu hekimler zaman zaman hekimbaşı tarafından imtihan edilerek yeterli olmayan kişilerin tabâbet işiyle uğraşmalarına izin verilmemiştir⁸.

19. yüzyıl ortalarında bir milyon civarında nüfusa sahip olan başkent İstanbul'da 150 kadar serbest hekim, 500 kadar aktar (attar) dükkanı ve 50 kadar da eczacı dükkanının bulunduğu tespit edilmiştir. Hekim sayısının yetersizliğine (7.000 kişiye 1 hekim) karşılık aktar ve eczacı dükkanı sayısının fazlalığı (2000 kişiye 1 aktar dükkanı) halkın hastalık halinde hemen hekime başvurmaktaansa aktar ve eczacı dükkanlarından sağlanan ilaçlar ile kendisini tedavi etmeye çalıştığını ve halk hekimliğinden bir sonuç alınamadığı zaman hekime başvurduğunu göstermektedir⁹.

Görüldüğü gibi Osmanlı devletinde halk hekimliğine karşı çıkılmamış fakat halk hekimlerinin hekimbaşının yapmış olduğu mesleki sınavı geçmeleri zorunlu tutulmuştur. Bununla beraber sınavı geçemeyen halk hekimlerinin de kurallara aykırı olarak piyasada meslek icra ettikleri görülmektedir.

Çalışmamızda Osmanlı döneminde halk hekimi dişçiler ve eğitilmiş diş hekimlerinin istihdam alanları, halk hekimliğinden diş hekimliğine geçiş ve 19. yüzyıl sonlarında halk hekimleri (diplomasız dişçiler) ile

---

Evliya, diş ile ilgili bir de kendisi tecrübe yaşamıştır. Nitekim anlattığına göre Uyvar Kalesi altında oynarken Kibleli Mustafa Paşa dişlerine bir cirit vurmuş ve üç dişi sallamır hale gelmiştir. Kırmızı sudan Evliya'nın dişlerine de sürmüş, dişleri *fındık ve ceviz* kırabilecek kadar sağlam hale gelmiştir. Daha sonra Evliya ile cerrah arasında bir pazarlık başlamış ve cerrah Evliya'ya *eğer yüz altın verersen sana suları kezzap gibi kaynatmasını öğreteyim. Hangi diyarda görürsen dişleri ağrıyan adamın dişini mavi su ile çıkarır, içindeki iliği dağıtır, dişi yine aldığı gibi yerine koyup, kırmızı sudan sürersin. Hemen bu diyarda durma, para kazan demiş fakat Evliya 100 yerine 50 altın vermiş bu nedenle de pazarlık olumsuz netice vermiştir. Evliya daha sonra bu hüner için *meğer bin altın verip öğrenilecek bir hüner imiş.* ifadesini kullanarak pişmanlığını ifade etmiştir. Mehmed Zillioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 7, Sadeleştiren Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 159-160.*

⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, 2. Kısım, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 509.

⁹ Turhan Baytop, "Sultan Mahmud II Döneminde İstanbul'da Eczacılık", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul, 17-19 Şubat 1988*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1992, s.141. Bu dönemde aktarlar aktarbaşının yönetiminde lonca teşkilatına bağlı olarak gedik usulü uygulamalarına karşılık eczacıların herhangi bir mesleki örgütü bulunmuyordu. Eczacı dükkanı açmakta tamamen serbest idi. Baytop, *a.g.b.*, s. 142.

diplomalı dış hekimleri arasındaki çekişmeler üzerinde durulmuş konunun analizi için Osmanlı arşivlerinde tespit edilen muhtelif birincil kaynaklar kullanılmıştır.

A. HALK HEKİMLİĞİNDEN DIŞ HEKİMLİĞİNE

Dişçilik sanatı Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde (19. yüzyıla kadar) kendi kendine ve görgüye dayanarak yetişen kimseler tarafından yapılmıştır. Diş çekme, apse açma gibi işlemler babadan oğula, ustadan çırağa tevarüs ederek tedavi edilmeye çalışılmıştır¹⁰. Bu çerçevede diş hekimliği genel olarak küçük cerrahi ile uğraşan kimselerin, berberlerin ve ebelerin uhdesinde kalmıştır¹¹. Her isteyen diş çekebilmekle beraber diş apselerini yarmaya ise sadece cerrahlar yetkili kılınmıştır¹². Bununla beraber 19. yüzyıldan itibaren¹³ dişçilik de disiplin altına

¹⁰ Nuri Muğan, “Diş Hekimliği”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 62.

¹¹ Ayşegül Demirhan, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Üniversitesi Basımevi, 1982, s. 154.

¹² *Türk Ansiklopedisi*, “Dişçilik ve Diş Cerrahisi”, c. XIII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1966, s. 348.

¹³ Mesela 1 Ramazan 1284 (27 Aralık 1867) tarihinden itibaren 16’şar sayfalık fasiküller halinde yayınlanan Tuhfetü’l-Tıb adlı eserin kadın hastalıklarıyla ilgili yedinci bahsinde baş ve diş ağrılarından bahsedilmiştir. Hamile kadınların hamilelik aylarında baş ve diş ağrılarıyla karşılaşmaları belirtilerek bunların nedenleri tıbbi olarak anlatılmakta ve tedavi yöntemleri verilmektedir. Ayten Altuntaş, Gülten Dinç ve İbrahim Başağaoğlu “Basılı Tıp Yayınları Alanının Öncülerinden Biri- Tuhfetü’l-Tıb”, Editörler Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, *Tıp Tarihi Araştırmaları-History of Medicine Studies*, sy. 10, Yüce Yayın, İstanbul, 2001, s. 23, 27. /Türkiye’de diş tababetinin batılılaşmasında, ülkemizde 17 yıl kalan hekim Alfred Kantorowicz’in de büyük etkisi olmuştur. Alfred Kantorowicz’in çalışmaları için bakınız: Metin Gürlük, “Alfred Kantorowicz ve Onun Türkiye’de Diş Tababetinin Batılılaşmasındaki Rolü”, *Türk Tıbbının Batılılaşması Gülhane’nin 90. Kuruluş Yıldönümü Anısına 11-15 Mart 1988’de Ankara ve İstanbul’da Yapılan Sempozyuma Sunulan Bildiriler*, Yayınlayanlar Arslan Terzioğlu-Erwin Lucius, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993, s. 164-168. 19. yüzyılda Osmanlı devletinde dişçilik mesleğinin genelde gayri Müslimlerin uhdesinde olduğu görülmektedir. 18 Ağustos 1836’da İstanbul’daki dişçilerden birisi Dişçi Mikail adlı zimmidir. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, 2. Baskı, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2001, s. 106-107. Diğer alanlarda olduğu gibi dişçilik alanında da Gayri Müslimlere hoşgörü ile bakılmış, bazı işlerini kendi hukukları çerçevesinde çözmesine izin verilmiş, menkul ve gayrimenkul sahibi olmalarına saygı gösterilmiştir. Mesela Devlet-i Aliye tebaasından ve latin reyası nüfus defterinde 1095 numarada kayıtlı olan ve bilâ-varis vefat eden dişçi hekimi Cerardo’nun (bazı yerlerde Ceyârdi) Beyoğlu’nda bulunan Ağa camisi caddesinde 1 bab

alınmaya başlanmıştır¹⁴. Nitekim önceden babadan oğula, ustadan çırağa geçen diş çekme, apse açma gibi işlemlerin 19. yüzyılda piyasada iş yapan dişçiler açısından bile belli kurallara bağlanması buna işaret etmektedir¹⁵. Bu çerçevede 1839 yılında yayınlanan Tanzimat fermanından sonra devletin düşünce yapısında meydana gelen değişiklik kendisini yeni sağlık sistemi yapılanmasında ve halk sağlığı sorunlarına yönelik çalışmalarda da göstermiş¹⁶, bu bağlamda dişçilik yapmak için ilgili kişilerden, önceki dönemlere göre daha sistemli bir şekilde, belge istenmeye başlanmıştır. Bu belgeler hastanelerde çalışan dişçilerin yanlarında çalıştırdıkları kimselelere verilmiş, daha sonra ise bu belgelerin sağlık müdürlükleri veya mekteb-i tıbbiye-i mülkiyenin cerrahi bölümlerinden tasdik edilmesi şart koşulmuştur¹⁷. Bununla beraber halk hekimliği uygulamalarının uzun bir süre Osmanlı taşrasında hüküm sürdüğü görülmektedir. Mesela Osmanlı döneminde Yugoslavya bölgelerinde kurulan askeri ve gurebâ hastanelerinde çalışan personel arasında dişçi tabiplere tesadüf edilmemesi, diplomalı diş tabiplerinin ancak büyük kentlerde çalışması (mesela 1906 yılında Selanik'te sadece 6 dişçinin bulunması) 2. Dünya savaşının sonuna kadar özellikle küçük kentlerde bu mesleğin genelde berber¹⁸ vs. halk hekimlerinin uhdesinde bulunduğunu düşündürmektedir.

---

sükenâsı (hanesi), altında kargir eczacı dükkanı ve Büyükdere adlı yerde Rusya Sarayı civarında 1 bab hanesi ve yine bu civarda bulunan bir hanesi ile iki aded menzil arsası bulunmaktadır. Odası Latin odası tarafından mühürlenmiştir. Büyükdere mevkindeki hanesinin içerisindeki eşyaları, evladı olmadığı için bir aded *can evladı* olan ve Cizvit Külliyesinde bulunan, Fransa kız mektebi öğrencilerinden (nisvân mektebi şâkirdânı) bir kıza kalmıştır. Diğer mülkleri ise vefatından sonra yine *can kerimesine* kalmak şartıyla Rusya devleti sefâreti kan-cıları olan Mösyo Peyzânî'ye kalmıştır. (19 M 1266/5 Aralık 1849). *BOA, C. ML., 71/3263*, Vesika 1-5.

¹⁴ Demirhan, *a.g.e.*, s.154.

¹⁵ Zeynel Özlü, "Sarayı Hümâyün Dişçileri ile İlgili Bazı Notlar", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, sy. 60, (2011), s. 202.

¹⁶ Murat Aksu, *Tıp Tarihi Açısından Türkiye'de Verem Savaşı*, Türkiye Ulusal Verem Savaşı Dernekleri Federasyonu Yayını- Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, 2007, s. 41.

¹⁷ Muğan, *a.g.m.*, s. 62.

¹⁸ İsmail Eren, "Yugoslavya'daki Türk Sağlık Kuruluşları", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul, 17-19 Şubat 1988*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1992, s. 32.

1. Osmanlı Toplumunda Halk Hekimi Dişçiler

a. Sokak Dişçileri

Sokak dişçileri sokaklarda araba ile gezerek *diş çıkarmak, diş tedavi etmek ve ilaç furuht (satma)*... eyleyen kişilerdir. Bu kişiler muhtemelen mesleklerini meslek etiğine uygun olarak icra ettiklerini düşünerek yetkililer tarafından kendilerine de dişçilik ruhsatı verilmesini istemişlerdir. Fakat sıhhiye müfettiş-i umumiliği bu talebe hijyen şartlarına uyulmadığı gerekçesiyle olumsuz yanıt vermiştir. Nitekim verilen kararda bu dişçilerin sokaklarda *toza toprağa maruz olarak parmaklarını ve elindeki kerpeteni bila-tathîr (temizlemeden) herkesin ağzına idhal ile telkîh-i emrâz etmekte ve etrafa birçok ahaliyi cem' ile caddelerde mürûr ve ubûru (gidiş-gelişi) işkal eylemekte...* oldukları gerekçe gösterilmiştir. Konu ile ilgili olarak şehreminliği tarafından zabtiye nezâretine de başvurularak bir tamim yayınlanması istenmiştir. (18 Mayıs 1325/31 Mayıs 1909)¹⁹. Sokaklarda dişçilik yapan kişilere engel olmak için umum mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâretinden alınan görüş çerçevesinde hareket edilmiş ve dişçinin bulunduğu bölge mutasarrıflığı tarafından gerekli tedbirlerin alınması sağlanmıştır²⁰.

b. Dişçiliği İkinci Bir Meslek Olarak Yapanlar

Dişçilik mesleği ihtisas bir meslek olması gerekirken, mesleğin ruhsatı olmayan bazı kişiler tarafından ikinci bir meslek olarak da yapıldığı görülmektedir. Tacir²¹, berber²², casus²³, bulaşıcı hastalıklar doktoru²⁴

¹⁹ İzin dilekçesini sokak dişçisi Markiladbor vermiştir. *BOA, ZB., 603/19*, Vesika 1-2.

²⁰ Sokaklarda dişçilik eden Pençe La Açidi'ye umum mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâretinden alınan görüş çerçevesinde meslek icra etme imkanının verilmemesi için Beyoğlu mutasarrıflığına tebliğat yapılmıştır. (17 Haziran 1316/30 Haziran 1900). *BOA, ZB., 316/103*.

²¹ Tacir (tacir sıfatıyla mürur tezkiresi hamil olduğu halde...) olduğu halde Salamon Eskinazi isimli şahsın diplomasız dişçilik yaptığı tespit edilmiştir. (8 Ağustos 1323/21 Ağustos 1907). *BOA, ZB., 441/111*.

²² Ruhsatsız olarak dişçilik yapan Berber Mehmed Ağa'nın ruhsat almaya kadar icra-yı sanattan men edilerek, usul üzere kefâlete bağlanması konusunda umum mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâreti ile yazışma yapılmıştır. (11 Temmuz 1323/ 24 Temmuz 1907). *BOA, ZB., 347/95*.

²³ Altıncı ordu-yı hümayun kumandanlığı tarafından Bağdad'da yaşayan ahalinin bölgeye gelen bazı kişilerin sözlerine (ifâdât ve havahanelerine) kapılmamaları konusunda tedbir alınması konusundaki yazısı dikkat çekicidir. İlgili yazıda Mr. Pilan namındaki Ameri-

gibi kişiler ikinci bir meslek olarak dişçilik de yapmışlardır. Bu çerçevede ruhsatı olmadan dişçilik yapan bu kişilere engel olunması konusunda çalışmalar yapılmış, bu kişilerin bir daha ruhsatsız dişçilik yapmayacaklarına dair kefâlet uygulaması gerçekleştirilmiş bazen de tutuklamalar yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak umum mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâreti de bilgilendirilmiştir²⁵.

c. Vekâleten Diplomalı Dişçiler

Osmanlı toplumunda halk hekimi olduğunu düşündüğümüz bir diğer dişçi grubu vekaleten diplomalı dişçilerdir. Osmanlı devleti vilayetlerde icâzetnâmeli dişçiler olmadığı dönemlerde icâzetnâmesiz olan dişçilere *vekâleten diploma...* vermiş ve *muvakkaten* bölgelerin dişçilik hizmetlerinin yasal çerçevede yerine getirilmesini sağlamıştır. Konu ile ilgili denetimleri vilayette kurulan *merkez tabâbeti*²⁶ yerine getirmiştir. İhtiyaç olan bu bölgelere zamanla diplomalı ve icâzetnâmesi olan dişçilerin gelmeye başlaması vekaleten diploma verilen halk hekimleri ile diplomalı ve ruhsatlı olan diş hekimleri arasında çekişmelerin meydana gelmesine neden olmuştur. Öyle ki bölgede eskiden beri bir mevki elde etmiş olan vekâleten

---

kalı dişçinin Basra yoluyla Bağdad'a geldiği, burada birkaç gün Amerika konsoloshanesinde kaldıktan sonra Protestanlar doktoru Mr. Lâvnik'in hanesine gittiği ve etraftan kendisine müracaat edenlerle ilgilendiği ve bu kişinin birkaç gün sonra memleketine döneceği benzer şekilde Mâlkeferlân adındaki bir diğer kişinin de Basra yoluyla Bağdad'a gelip burada bir hane kiraladığı ve halkla ilgilendiği bildirilmiştir. (2 Z 1325/6 Ocak 1908). *BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK- ASK), 252/92, Varak 1-2.*

²⁴ Beyoğlu'nda Ağa cami-i şerifi arkasında Arabacı sokağında 3 numaralı kahvehane üstünde sakin Beğos'un ruhsatsız olarak bulaşıcı zührevi hastalıkların tedavisi ve dişçilikle meşgul olduğu tespit edilmiştir. (31 Mayıs 1323/13 Haziran 1907). *BOA, ZB., 21/89.*

²⁵ Resmi ruhsatı olmadan Erenköy'de Eskiüstasyon caddesinde numarasız bir hanede dişçilik yapan Kırkor Kancayan'ın mesleğinden men' edilmesi için Üsküdar mutasarrıflığı ile umum mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâreti arasındaki yazışmaya bakınız: (3 Mayıs 1324/ 16 Mayıs 1908). *BOA, ZB., 349/22./* Ruhsatsız olarak dişçilik yapan Berber Mehmed Ağa'nın ruhsat alınca kadar icra-yı sanattan men edilerek, usul üzere kefâlete bağlanması konusunda umum mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâreti ile yazışma yapılmıştır. (11 Temmuz 1323/24 Temmuz 1907). *BOA, ZB., 347/95./* Beyoğlu'nda resmi ruhsatı olmadan kan alma ve dişçilik (diş çıkarma) yapan Gelibolulu Stelyo'nun kefâlete rabt edildiği ve tutuklandığı tespit edilmiştir. Konu ile ilgili olarak umum mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâreti bilgilendirilmiştir. (9 Haziran 1323/ 22 Haziran 1907). *BOA, ZB., 347/70.*

²⁶ Kudüs merkez tabâbeti örneğine bakınız.

diplomalı, icâzetnâmesi olan bu dışçilerin *işlerinin kesreti* (çokluğu), diplomalı dışçilerin bölgede daha az iş yapmalarına neden olmuş olmalıdır. Nitekim vekâleten diplomalı dışçilerle ilgili yapılan şikayetler ve bunların işten el çektilmesi talepleri bu doneyi desteklemektedir²⁷.

d. Halk Hekimlerinin Denetimi ve Cezalandırılması

Osmanlı devletinde diplomasız ve ruhsatsız tabiblik ve dışçilik yapan kişilerin meslek icra etmelerine izin verilmemiştir. İzinsiz meslek icra edilen durumlarda Umum mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâretinden alınan görüş çerçevesinde, hekimin görev yaptığı mutasarrıflığa bildirilerek tedbir alınmakta²⁸, ayrıca şahadetnamesiz dışçilik yapan kişilerin bir daha böyle usulsüz bir yola başvurmayacağına dair Meclis-i ubbiye-i mülkiye ve sıhhiye-i umûmiye riyâseti duruma el koyarak, diplomasız dışçilik yapan kişilerden bir daha bu şekilde izinsiz meslek icra etmeyeceğine dair kefiller istenmektedir. Kefâletin *kefâlet-i kavîye* (sıkı, sağlam kefâlet) olmasına önem verilmiştir. Hazırlanan bir kefâlet senedinde *şahâdetnâmesiz olarak dışçilik etmekte olduğu cihetle kefâlete rabtı zımnında gönderilen ..... kişinin bundan böyle şahadetnamesiz olarak dışçilik etmeyeceğine dair kefâlet eder olduğundan işbu senedim bittanzim i'tâ kılındı.* ifadeleri yer almıştır. Senedin altında tarihle beraber kefil olan kişinin adı ve imzası bulunmaktadır. Kişinin imzasının altında da *merkumun (adı geçen kefilin) bu babdaki kefâleti kabul ve*

²⁷ Kudüs-i Şerifte diplomasız çalışan eczacı ve dışçiler tespit edilmiştir. Bunların icra-yı sanat etmelerine meydan vermemek için yazışmalar yapılmışsa da bu kişilerin işlerine devam ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim konu ile ilgili olarak ikinci defa tedbir alınması konusunda meclis-i ubbiye-i mülkiye ve sıhhiye-i umûmiye reisi tarafından dahiliye nezâretine bildirimde bulunulmuştur. Nitekim Kudüs'te 8-10 seneden beri diplomasız eczacılık yapan yerli ve ecnebi 10 kadar eczacı (isimleri açıkça belirtilmiş) yasaklandıkları halde başarı sağlanamamıştır. Bunun dışında 7/8 kadar diplomasız dışçinin (isimleri belli değil) faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sırada belediye dairesinde istihdam edilen bazı kişilerin de diplomasız olduğu tespit edilmiştir. (15 Ş 1330/30 Temmuz 1912). *BOA, DH. İD., 48/-2/45, Vesika 1-5.*

²⁸ Beyoğlu'nun Tekkekapısı'nda 637 numaralı hanede ruhsatsız olarak tabiblik yapan Nüvvab Alihan ile sokaklarda dışçilik eden Pençe La Açıdi'ye mesleklerini icra etme imkanının verilmemesi için umum mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâretinden alınan görüş çerçevesinde Beyoğlu mutasarrıflığına bildirilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde Nüvvab Alihan'ın İngiltere tebasından olduğu tespit edilince, Alihan'a İngiltere Kaçılaryâsı vasıtasıyla bildirim yapılmasına karar verilmiştir. (17 Haziran 1316/ 30 Haziran 1900). *BOA, ZB., 316/103./ Kaçılaryâ, konsoloslukta resmi işleri halleden büro. Burada çalışan memura da kaçılaryâ adı verilmektedir. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türki, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 1040.*

imza (sı) dahi bizzat kendüsünün olduğu tasdik kılndı şeklinde bir ifade ve onaylayan kişinin adı ve imzası yer almaktadır. Konu ile ilgili olarak herhangi bir taşkınlığa meydan vermemek amacıyla polis müdüriyetinin de güvenlik tedbiri alması sağlanmaktadır. (22 Za 1327/5 Aralık 1909)²⁹. Ruhsatsız dişçilik yapan kişilere İstanbul'da Altıncı Daire-i belediye tarafından tebliğat yapıldığı ve cezalandırılmalarının (cezâdîde) sağlandığı anlaşılmaktadır (31 Mayıs 1323/13 Haziran 1907)³⁰.

Devlet tarafından yapılan denetimlerde halk hekimi (dişçi, adi dişçi) ve diş tabibi ayırımına dikkat çekilmiş, dişçi olan kişilerin diş tabibi namıyla muayenehane levhası asmamasına dikkat edilmiştir. Konu ile ilgili olarak *hıfzıssıhha-i eczahaneler müfettişliği*³¹, *eczahaneler müfettişliği* veya *hıfzıssıhha-i müfettişi umumiliği*³² olarak adlandırılan kurum tarafından teftişler yapılarak dişçi veya diş tabibi olan muayenehanelerin isim ve mevkileri konusunda raporlar hazırlanmıştır. Yapılan denetimlerde sadece *dişçi* olduğu halde bazı kişilerin muayenehanesinin önünde diş tabibi levhası bulunduğu tespit edilmiş ve bu düzensizliğin ortadan kaldırılması için (tashîh) zabtiye nezâretinden yardım istenmiştir (17 Temmuz 1323/30 Temmuz 1907)³³.

Taşrada bulunan bazı dişçilerle ilgili yapılan tahkikatlar merkezin taşraya da her hususta müdahil olduğunu göstermektedir. Mesela Mısır'da (hatt-ı Mısıriye'de) bulunan bazı dişçilerle ilgili bir tahkikat başlatılmış, Dahiliye nazırlığı tarafından dişçilerin fotoğrafları, suçlarının

²⁹ Balat'ta Dibek caddesinde İzidor Moel'in şahadetnamesiz dişçilik sanatını icra etmesi ile ilgili yapılan uygulamalara bakınız: *BOA, DH. EUM. THR., 93/6*, Vesika 1-4./ Ayrıca bakınız 9 Z 1327 (22 Aralık 1909) tarihli vesika. *BOA, DH. EUM. THR., 18/44*, Vesika 1-2.

³⁰ Beyoğlu'nda Ağa cami-i şerifi arkasında Arabacı sokağında 3 numaralı kahvehane üstünde sakin Beğos'un ruhsatsız olarak bulaşıcı zührevi hastalıkların tedavisi ve dişçilikle meşgul olduğu tespit edilmiştir. Konu ile ilgili olarak Altıncı Daire-i belediye tarafından tebliğat yapılmıştır. *BOA, ZB., 21/89*.

³¹ *BOA, DH. EUM. THR. 93/6*, Vesika 3.

³² Balat'ta Dibek caddesinde İzidor Moel'in şahâdetnâmesiz dişçilik sanatını icra etmesi ile ilgili yapılan uygulamaya bakınız: (9 Z 1327/22 Aralık 1909). *BOA, DH. EUM.THR. 18/44*, Vesika 1.

³³ *BOA, ZB., 40/69*, Vesika 1.

nevi ve mahkemece haklarında verilen kararlarla ilgili bilgilerin gönderilmesi istenmiştir. (Receb 1332/Mayıs-Haziran 1914)³⁴.

2. Osmanlı Toplumunda Eğitim Alarak Dış Hekimliği Yapan Gruplar

a. Ecnebi Teba Dışçileri

Osmanlı devletinde dışçilik sanatının genelde azınlıklar veya yabancı teba dışçileri tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevede yabancı tebadan olup ehil olan kişilere muhtelif imkanlar sağlanarak bu kişilerin dışçilik sanatını Osmanlı ülkesinde icra etmelerine destek verilmiştir. Bunlardan bazılarının memnuniyetlerinden olsa gerek, asli vatanları ile alakalarını kesip Osmanlı topraklarına yerleştikleri bile görülmektedir³⁵. Yabancı tebaya mensup bu dışçiler zaman zaman hizmetlerine karşılık alanları ile ilgili üst düzey görevlere atanmak için talepte de bulunmuşlardır. Mesela Fransa tebasından Dışçi Dekam Der-saadet ahalisi özellikle de mekteb-i askeri öğrencilerine meccanen yapmış olduğu hizmetlerine mükafat olarak bir miktar maaş ile mekâtib-i askeri başdışçiliğine tayin edilmesi için talepte bulunmuştur. (26. 9. 1869)³⁶. Ecnebi diplomaya sahip olan bu kişilerin Osmanlı topraklarında dış hekimliği yapabilmesi için ecnebi ülkeden aldıkları diplomaların mekteb-i tıbbiye-i şâhâne tarafından tasdik edilmesi sağlanmıştır. Diplomalarından şüphe duyulduğunda ise bu kişilerin tabâbetten men edilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede şahadetnamesiz sanat icra eden ecnebi tebadan olan dışçiler hakkında yapılacak muamele ile ilgili olarak zaman

³⁴ Dışçilerin ne ile suçlandığı hakkında vesikaya herhangi bir şey yansımamıştır. *BOA, DH. EUM. MTK., 77/49./* 19. yüzyıl sonları 20. yüzyıl başlarında Osmanlı sarayının dışçilerle yakın ilişkide bulunduğu görülmektedir. Öyleki sarayda görev yapan dışçi ve dışçibaşı yanında piyasada görev yapan dışçiler de sarayın yakın ilgisi alanına girmiş hatta bunlardan iyi performans gösterenler zaman zaman saray tarafından ödüllendirilmiştir. Özlü, a.g.m., s. 196-200.

³⁵ İtalya'daki akar ve emlakını satmak ve vatani ile alakasını kesmek amacıyla İtalya'ya giden Kâzoli adlı dışçi örneğine bakınız. (18 Ca 1234/15 Mart 1819). *BOA, C. SH., 7/338./* Ayrıca bakınız 27 B 1233 (2 Haziran 1818) tarihli vesika. *BOA, C. SH., 14/684,* Vesika 1./Kazoli yerine Eczacı Françesko'yu vekil bırakmıştır. (29 Z 1234/19 Ekim 1819). *BOA, C. SH., 1/37,* Vesika 1-2.

³⁶ *BOA, HR. TO., 452/16.*

zaman tedbir alındığı görülmektedir. İcazetnamesi caiz olmayan dışçilerin (tabib ve eczacılar dahil) derhal sıkı kefâlete (kefâlet-i kaviye) tabi tutulmaları ve mekteb-i tıbbiye-i şahaneye müracaat ve sınava tabi tutulmaları sağlanarak ruhsatname almalarının sağlanmasına çalışılmış, bu şartları taşımayan ecnebi teba dışçilerinin sanat icra etmelerinin önüne geçilmiştir. (25 B 1317/29 Kasım 1899)³⁷. Ecnebi teb'adan olup Osmanlı topraklarında izinsiz tabiblik yapan kişilere tebası olduğu devletin konsolosluğu aracılığıyla uyarıda bulunulduğu görülmektedir³⁸.

b. Yurtdışına Öğrenim için Gönderilen Kişiler

Osmanlı devleti yurtdışında eğitim görmüş kişileri sınav yaparak ülkesinde istihdam ettiği gibi kendisi de bazı adayları yurtdışına göndererek Avrupa'daki deneyimleri ülkesine kazandırmak istemiştir. Yurtdışına gönderilen bu adayların masrafları devlet tarafından karşılanmıştır³⁹. Yurtdışına öğrenci gönderileceği zaman, gönderilecek kişilerle ilgili olarak tahkikat yapılmış ve tahkikat sonucu ilgili nezârete gönderilmiştir. Daha sonra bu evraklar özel bir komisyon (komisyon-ı mahsûsa) tarafından tekrar incelenerek şüpheli bir durum olup olmadığı konusunda tespit yapılmıştır. Konu ile ilgili herhangi bir şüpheli durum olmasa bile ihtiyaten gönderilecek kişilerle ilgili kefâlet uygulaması (kefâlete rabt) gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Gayri Müslim adaylar için patrikhane-nin referansının da alındığı görülmektedir⁴⁰.

³⁷ BOA, DH.MKT., 2277/32.

³⁸ Beyoğlu'nun Tekkekapısı'nda 637 numaralı hanede ruhsatsız olarak tabiblik yapan Nüvvab Alihan'a İngiltere Kaçılaryası vasıtasıyla bildirim yapılmasına karar verilmiştir. (17 Haziran 1316/ 30 Haziran 1900). BOA, ZB., 316/103. (Kaçılarya, konsoloslukta resmi işleri halleden büro. Burada çalışan memura da kaçılar adı verilmektedir. Şemseddin Sami, a.g.s., s. 1040.

³⁹ Leon Terziyan efendi masrafları hükümet tarafından karşılanmak suretiyle dışçilik tahsili için Paris'e gönderilmiştir. Dilekçesinde babasının da 40 seneye yakın bir süre mekâtüb-i şâhâne muallimliklerinde Osmanlı devletine sadakatle hizmet etmiş ve buna mükafat olarak da kendisi Paris'e dışçilik tahsili için gönderilmiştir. Terziyan Paris'ten şahadetnamesini aldıktan sonra Der-saadet'e dönmüş ve bir dilekçe vererek 1000 kuruş maaş ile mabeyn-i hümayunda münhal bulunan bir dışçiliğe tayinini istemiştir. (20 B 1325/29 Ağustos 1907). BOA, Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.), 301/108, Vesika 2-3.

⁴⁰ Dışçilik tahsili için Fransa'nın Liyon şehrine gitmek isteyen Leon veled-i Manul'un ne ayar ve meslekde bir adam olduğu konusunda bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda Leon'un Der-saadet'e gelerek eniştesi Canfeşçi Nişan Ağopof adına Paris'ten mal almak üzere 1,5 sene önce Paris'e gittiği ve bu sırada dışçilik tahsili için kaldığı fakat kendisine tahsil ücreti

c. Osmanlı Tebasından Olup Yurtdışında Dişçilik Yapanlar

Osmanlı tebasından olup yabancı devletlerin tabiiyetine girmek isteyen dişçilerimiz de bulunmaktadır. Bu durumda konu ile ilgili olarak hariciye nazırı tarafından bir tezkire hazırlanarak, Şûrâ-yı Devlet'e sunulmakta ve Şûrâ-yı Devlet'in mülkiye dairesinde karar alınmaktadır. Geçiş, uygun görüldükten sonra sarayın izni ile beraber, işlemleri hariciye nezâretinin yaptığı ve dahiliye nezâreti tarafından tabiiyet değiştiren kişi ile ilgili olarak yaşadığı vilayete ait res-mi gazete (cerîde-i resmîye) ve Takvim-i Vekâyi'de ilan verilmesi sağlanmaktadır. Mesela Fransa tabiiyetine girmek isteyen Selanik ahalisinden ve Osmanlı tebasından olan 1871 doğumlu ve bir süreden beri Paris'te dişçilik yapan Dişçi Pol David Nâhum'un kişisel çıkarları (menfaat-i şahsiyesi) dikkate alınarak ve tabiiyet değiştirmesinde mani bir durumu olmadığı anlaşıldığından Osmanlı tabiiyetinden çıkmasına bu şekilde izin verilmiştir. (4 M 1329/5 Ocak 1911)⁴¹.

Osmanlı tebasından olup izinsiz olarak Avrupa'ya gidip buradaki diş ustalarından dişçilik eğitimi alan kişilerin de olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu kişilerin yurtdışında edindikleri deneyimin de Osmanlı devletinden alınacak yeni bir diploma ile resmîyete kavuşturulması istenmiştir⁴². Osmanlı topraklarından çıkarılmış kişilerin daha sonraları hüsn ü hal göstermeleri şartıyla Avrupa'da dişçilik sanatını öğrenmiş olmaları da bu kişilerin tekrar Osmanlı teb'asına alınmasında etkili olmuştur. Bu durum-

---

gönderilmediğinden dönmeye mecbur kalmıştır. Bununla beraber Leon, patrikhane tarafından yapılan müracaat üzerine ve 1,5 sene önce komisyon kararıyla pasaport alarak tekrar Fransa'ya gitmiş ve Liyon şehrinde kalmıştır. (17 Eylül 1323/30 Eylül 1907). *BOA, ZB., 82/15.*

⁴¹ *BOA, İHR., 425/1329/M-02, Vesika 1-2.*

⁴² Yapılan bir tahkikatta Protestan Cemaati'nden İstefân Merkezyan'ın aslen Diyarbakırlı olup, çocukken Haleb'e daha sonra da Ayıntab'a (Antep) gidip burada diplomasız diş tabibi olan Kırkor Serkis'in yanında dişçilik sanatını tahsil ettiği, 6 sene önce de diş sanatını tamamıyla öğrenmek üzere tahrip edilmiş bir mürur tezkiresi alarak İskenderiye ve Mısır'a gidip burada 1 ay oturduktan sonra Marsilya ve Paris yoluyla Londra'ya gidip 9 ay burada kaldığı ve Osmanlı ülkesine dönüş yaptığı, bu tür kişilerin ülkeye girmesi yasak olmasına rağmen bir şekilde de Osmanlı ülkesine giriş yaptığı tespit edilmiştir. Merkezyan daha sonra ise dişçilik konusundaki deneyimini devlet nezdinde de ortaya koymak için dişçilik diploması almak üzere Der-saadet'e gidip burada imtihana girmek istemiştir. (17 Nisan 1321/30 Nisan 1905). *BOA, ZB., 426/33.* İstefân Merkezyan'ın (bazı yerlerde Merkeryân) Der-saadet'te dişçilik diploması alma talebi üzerine İstefan'ın aslen neredeli olduğu, dişçiliği daha önce nerede tahsil ettiği, atadan (abâ an ced) Protestan olup olmadığı, Der-saadet'te mani bir durumu olup olmadığı, kaç yaşında olduğu ile ilgili tahkikat yapılması istenmiştir. (14 Ke 1323/27 Aralık 1907). *BOA, ZB., 426/11.*

da ilgili kişi gayri Müslim ise patrikhanenin de referansı istenmiştir. Ancak muhtemelen güvenlik gerekçesiyle bu gibi kişilerin beraber bulunduğu kişiler bile sıkı bir araştırmaya tabi tutularak Osmanlı topraklarına kabul edilmişlerdir⁴³.

d. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Mezunu Dişçiler

Diş Tabâbeti Mektebi

Diş hekimliği baş, yüz, çeneler ve dişlerin normal yapısını, görevlerini ve hastalıklarını inceleyen bir tıp alanıdır⁴⁴. Genel olarak ülkemizde diş sağlığı, eskiden, dişin tedavi imkanı olup olmadığı araştırılmaksızın çekim yapan ve kendine dişçi adını veren cahil berber ve cerrahlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Diş sağlığı çözümlenemeyen orduda bulunan bazı askerlerin zorunlu olarak çürüğe çıkarıldığı bile vaki olmuştur. Bu ve bunun gibi şartlar ikinci meşrutiyetin ilanı ile beraber Osmanlı devletinde bir dişçi mektebinin kurulmasında etkili olmuştur⁴⁵. Bu çerçevede önceki Türk tıbbının içerisinde gelişme gösteren diş hekimliği, 1908'den itibaren Tıp fakültesine bağlı dişçi mektebinin açılmasıyla sistemleşmiştir⁴⁶.

⁴³ Üsküdar mutasarrıflığı tarafından yapılan tahkikat şu şekildedir: Dişçi Leon (E)manuel'in üç yıl önce usule uygun bir şekilde pasaport alarak ticari mal alma gayesiyle Fransa'ya gitmişse de ticari mal mubayaa edememiş ve *dişçilik tahsili* yaparak Der-saadet'e dönmüşse de geldiği yere geri iade edilmiştir. Daha sonra hüsn ü hali görülerek ve Avrupa'da bulunduğu sürece dişçilik sanatını öğrendiği dikkate alınarak ülkeye kabul edilmiştir. Ermeni patriki efendi ile Leon'un akrabasından olan Patrikhane kapı kethüdası efendi de kendisine referans olmuşlardır. Manuel'in yolculuk sırasında Jak Ağob adında Osmanlı topraklarından sürülmüş (tard ve ihraç) kötü (şahs-ı mazar) bir kişi ile görüldüğü tespit edilmiştir. Ancak yapılan tahkikatta Jak'ın pederinin Osmanlı tebasından olduğu halde Fransa'da doğup, askerlik hizmetini de orada ifa ettiği ve bu çerçevede Fransa tabiyetini kazandığı (ihraz) bu nedenle Osmanlı topraklarından sürüldüğü (ihraç) ancak bu kişinin başka olumsuz (müfsede) niteliklerine rastlanmadığı tespit edilmiştir. İlgili belgede Leon Hafafyan ve Garon adındaki gayri Müslimler hakkında yapılan tahkikattan da bahsedilmektedir. (29 Z 1325/2 Şubat 1908). *BOA, Y.PRK. AZN., 25/30, Varak 1-4.*

⁴⁴ İter Uzel, *Ailenin Diş Sağlığı*, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayını, Ankara, 1991, s. 2.

⁴⁵ Rıfat N. Bali, *Sami Günzberg: Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı*, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2007, s. 329-330.

⁴⁶ İter Uzel, "Türkçe Diş Hekimliği Terimleri Üzerine Görüşler", *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 643, Temmuz sayısı, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 2005, s. 36.

Diş tabâbeti mektebinin kuruluş tarihi olarak 1908 yılı⁴⁷ yanında bazı yazarlarımız tarafından 1909 (1327) yılında kurulduğu vurgusu yapılmıştır⁴⁸. 2. Meşrutiyet'in ilanı ile Kadırğa'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ile Sirkeci'deki Askeri Tıbbiye birleştirilerek Tıp Fakültesi olarak Haydarpaşa'da yeni yapılan bir binaya taşınmıştır. Fakülte reisi (dekanı) olan Cemil Topuzlu⁴⁹ ve Doktor Halit Şazi Bey tarafından Kadırğa'da kurulan okul⁵⁰ eski Tıbbiye binasında bulunmaktadır⁵¹. Binanın alt katında Eczacı üst katında Dişçi mektebi kurulmuştur. Fakat Topuzlu bir süre sonra fakülte hocaları ile anlaşamayarak kısa bir süre içinde istifa edip Fransa'ya dönmüştür⁵². Kadırğa'daki bu bina Menemenli Mustafa Paşa Konağı olarak bilinmektedir. Ahşap ve köhne bir bina olan Menemenli Mustafa Paşa Konağı, bir süre sonra Eczacı ve Dişçi Mektepleri için yetersiz olmaya başlamış ve dönemin Mektep müdürü olan Dr. Server Hilmi Büyükkaksoy'un gayretleri sonucu Beyazıt Meydanı'ndaki eski Jandarma Komutanlığı binası (bugünkü Bayezid Devlet Kütüphanesi) bu iki Mektebe tahsis edilmiştir. Yapılan tamir ve tadilatın sonra mektepler 1926 yılında bu binaya taşınmışlardır. Üç katlı ve kargir olan binanın ikinci katı Eczacı Mektebi'ne, birinci katı ise Dişçi Mektebi'nin kullanımına verilmiş ve bu binada 33 yıl eğitim yapılmıştır⁵³.

⁴⁷ Rıdvan Ege, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri 1923-1998*, 83. Kitap, Türk Hava Kurumu Basımevi, 1998, s. 33.

⁴⁸ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, sy., 21, İstanbul, 1953, s. 99./ Demirhan, *a.g.e.*, s. 154./ Tayip Duman, "Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi", *Türkler*, c. 15, Ankara, 2002, s. 61-71./ Nuran Yıldırım, "Dişçi Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994b, s. 62./ Türk Ansiklopedisi, a.g.m., s. 348./ İlter Uzel, "Osmanlı-Türk Diş Hekimliği", *Osmanlı III*, sy. 33, Ankara, 2000, s. 782./ Işıl Karaoğlan, "Dünden Bugüne Dişhekimliği", *Sağlık I*, sy. 39, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, s. 359.

⁴⁹ Ege, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁰ Türk Ansiklopedisi, a.g.m., s. 348.

⁵¹ I. Dünya savaşı başlarında kapatılan okul, 1916'da yeniden açılmış ve dahil olduğu yüksekokullar grubunun müdürlüğüne Mazhar Hüsnü (1916-1920) getirilmiştir. Onu Server Hilmi (Büyükkaksoy) (1920-1930) izlemiştir. Yıldırım, "Dişçi Mektebi", s. 62.

⁵² Ege, *a.g.e.*, s. 33. İlgili bilgiler Cemil Topuzlu'nun hatıralarından istifade edilerek hazırlanmıştır.

⁵³ Afife Mat, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Eczacılık", *Türkler*, c. 17, Ankara, 2002, s. 928-934./ Turhan Baytop, "Eczacı Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, İstanbul, 1994b, s. 125.

Dişçi mektebinin ilk bütçesi 1.500.000 liradan oluşmuştur. Bu miktarın 1.000.000 lirası eğitim ve inşaat masrafları, 500.000 lirası hocalar ve yıllık sabit giderlere tahsis edilmiştir⁵⁴. Dişçilik okulu 1964 yılında ise fakülteye dönüşmüştür⁵⁵.

Mektebin İlk Muallimleri

Mektebin ilk muallimleri Halit Şazi, Hüseyin Talat Bey (Softazâde), (Leon) Terziyan efendi ve Manok Leon (Mustafa Nihat) efendi⁵⁶ ve Hristo Yuvannidis'tir⁵⁷. 1914 yılında dişçi ve eczacı mekteplerine bakteriyoloji muallimi olarak Dr. Server Kamil bey atanmıştır⁵⁸. 1916 yılında Mehmed Rüşdü Önel diş hekimliği okuluna asistan olarak atanmış, daha sonra da diş hastalıklarının tedavisi muallim muavinliği ve protez dersi hocalığına getirilmiştir. Okuldan 1917'de mezun olan Hüseyin Hamid Salhor da hemen asistanlığa başlamış ve 1919'da protez dersi muallim vekilliğine atanmıştır⁵⁹.

Dişçi mektebinde yabancı tabiiyetli doktorlar da istihdam edilmiştir. Bu doktorların belirli süreler ile istihdam edildikleri anlaşılmaktadır. Ancak görev süreleri dolduğunda öğretim görevlisinin görev süresi uzatılabilmektedir. Bu durumda *meclis-i müdürîyet* kararıyla *tıp fakültesi riyâseti* tarafından maarif nezâretine yeni bir uzatma talebinde bulunmaktadır. Talep meclis-i vükelâya arz edilerek burada

⁵⁴ Ahmet Efeoğlu, "Başlangıçtan Günümüze İ. Ü. Diş Hekimliği Fakültesi", *Bilimsel Diş Hekimliğinde 100 Yıl, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi 1908-2008*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2009a, s. 2.

⁵⁵ Demirhan, *a.g.e.*, s. 154.

⁵⁶ Yıldırım, "Dişçi Mektebi", s. 62.

⁵⁷ Uzel, "Osmanlı- Türk Diş Hekimliği", (2000), s. 782.

⁵⁸ Esin Kahya, Ayşegül D. Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 360. Dr. Server Kamil Bey'den önce ise aynı görevi Dr. Ahmet Refik Bey yerine getirmiştir.

⁵⁹ Ahmet Efeoğlu, "İ.Ü. Diş hekimliği Fakültesinin Kuruluş ve Gelişiminde Emeği Geçenler", *Bilimsel Diş Hekimliğinde 100 Yıl, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi 1908-2008*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2009b, s. 52-54.

değerlendirilmekte ve uzatma veya uzatılmama konusunda karar alınmaktadır⁶⁰.

Mekteb Mezunlarının Niceliği

Mekteb-i tıbbiye-i şahanede tahsil gören dışçilerin, başlangıçta iki yıl olan eğitimi kısa sürede üç yıla çıkarılmış ve okul ilk mezunlarını 1911'de vermiştir⁶¹. Mezun olanlara imtihanla dışçilik şahadetnamesi verilmiş ve muhtelif yerlere görevlendirmeler yapılmıştır. (10 M 1321/8 Nisan 1903)⁶². Mekteb-i tıbbiye-i mülkiyeden mezun olan diğer tabiblerin sayısı gibi dışçilik eğitimi mezunları sayısının da Osmanlı memleketlerinin sıhhi ihtiyacını (ihtiyâcât-ı sıhhiye) karşılayacak düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. (28 L 1322/ 5 Ocak 1905)⁶³. Nitekim dışçilik okulundan 1911'de 43, 1912'de 3, 1913'te 1, 1914'te 4, 1915'te 1, 1916'da 10, 1917'de 14, 1918'de 22, 1919'da 14, 1920'de 28, 1921'de 51, 1922'de 88, 1923'te 58, 1924'te 93, 1925'te 116, 1926'da da 84 kişinin mezun olması diğer tabibler gibi dış mektebinin de Osmanlı toplumunun ihtiyacını karşılayacak düzeyde mezun vermediğini ortaya koymaktadır⁶⁴.

Dişçilerin Mesleki Yeterlilik Sınavına Tabi Tutulması: Kolokyum veya Müşâvere-i Tıbbiye İmtihanı

Önceden olduğu gibi yurtdışındaki okullardan (mekâtib-i ecnebiye) mezun olanlarla Osmanlı topraklarında (memâlik-i Osmaniye) sanat icra etmek isteyen tabib, eczacı ve dışçiler, hüviyet ve mesleki ehliyetlerini isbat etmek için Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye'ye müracaat etme ve kolokyum imtihanlarına girmeye mecbur tutulmuşlardır. İmtihanı başaranlara umur-ı tıbbiye-i mülkiye nezâretinden bir icâzetnâme

⁶⁰ Dişçi Mektebi Bronj muallimi Fransız tabiiyetli Doktor Yuvanidis Efendi'nin bilgilerinden istifade edilmesine binaen görevde kalması talebi için benzer şekilde bir talepte bulunulmuş ve meclis-i vükela tarafından olumlu karar alınmıştır. (7 M 1336/23 Ekim 1917). *BOA, MV.*, 209/90.

⁶¹ Yıldırım, "Dişçi Mektebi", s. 62.

⁶² Kastamonu örneği için bakınız. *BOA, DH.MKT.*, 682/67, Vesika 1-4./ *BOA, DH.MKT.*, 2517/14.

⁶³ *BOA, MF. MKT.*, 307/35, Vesika 198-199, 200.

⁶⁴ Efeoğlu, "Başlangıçtan Günümüze İ. Ü. Diş Hekimliği Fakültesi", s. 6.

verilmiştir. Bu uygulama meşrutiyetin ilanından sonra da devam etmekle beraber tıp fakültesi öğretim kadrosunda bulunan bazı öğretim üyeleri tarafından sınavın mekteb-i tıbbiye tarafından yapılması hususunda bir tartışma çıkarılmıştır. Nihayet konu maarif nezâreti tarafından gündeme alınarak Şûrâ-yı Devlet'e taşınmıştır. Bunun üzerine kolokyumun fakülteye devri halinde çıkacak sorunlar (mehâzîr) gündeme getirilerek sınavın eskiden olduğu gibi meclis-i umur-ı tıbbiye-i mülkiye tarafından yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. (13 C 1328/22 Haziran 1910)⁶⁵. Görüldüğü gibi yabancı ülkelerden tıp, fen ispençiyarı (eczacılık)⁶⁶, dişçilik ve ebelik mektebi mezunu olan kişilerden Osmanlı topraklarında icra-yı sanat etmek isteyenler imtihana tabi tutulmuşlardır. Bu kişilerden 5 altın icâzetnâme harcı ve 15 altın imtihan harcı alınması, ebelerden ise eskiden olduğu gibi 1 lira icâzetnâme ve 15 lira imtihan harcı alınması için meclis-i tıbbiye-i mülkiye ve sıhhiye-i umûmiye tarafından kanun layihası mazbatası hazırlanmıştır. Meclis-i vükelâ tarafından alınan kararda ise *Kollokyum yani müşâvere-i tıbbiye imtihanlarının* mevcut kurallara göre tıp fakültesince yapılması gerekmekte olup bunun için ayrıca kanun teklifine gerek olmadığı ve bu imtihanların tıp fakültesi tarafından yapılması ve mevzubahis olan harçlar hakkında *borca kanununda (ki ilgili) bir maddenin değiştirilmesi için gerekli teklifi hazırlaması için maarif nezâretine tebliğ ve dahiliye nezâretine malumat...verilmesine karar verilmiştir* (2 M 1329/3 Ocak 1911)⁶⁷.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Mezunu Dişçilere Verilen Unvanlar

Mekteb kökenli dişçilerin kendi aralarında kategorize edilerek mezun edildikleri anlaşılmaktadır. Nitekim mekteb-i tıbbiye-i şâhânededen dişçilik diploması alan kişilerin bazıları *doktor ve tabib*, bir kısmı ise sadece *dişçi* unvanını almıştır. Diş tabibi sanatını yapmak isteyenlerin, dişçilik yanında *ayrıca bir de tabib diploması bulunması* zorunlu tutulmuş, bu dişçilere *birinci*

⁶⁵ BOA, DH.MUİ., 106/24.

⁶⁶ İспенçiyar ismi eczacılar için kullanılmaktadır. Bayhan Çubukçu, “Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Sisteminde Eczacılığın Yeri ve Halka Ücretsiz İlaç Sağlanması”, *Osmanlı*, c. 8, Ankara, 2000, s. 601-610.

⁶⁷ BOA, MV., 148/18.

sınıf dişçi unvanı verilmiştir. Sadece dişçilik unvanı bulunan kişiler ise ikinci sınıf dişçi olarak nitelendirilmiştir. İkinci sınıf dişçilere *ikinci sınıf icâzetnâme* verilmiştir. Nitekim Mısır'dan Yenitanın gazetesine gönderilen *Mısır'da Osmanlıların Hukuku* unvanlı ve Saidî imzalı bir yazıda, Mısır sıhhiye müdürlüğünün bölgedeki dişçilerin ikinci sınıf icâzetnâme almalarından dolayı dişçilik sanatını icra edemeyeceklerine (diş tabibi olamayacakları) dair bir karar verdiği belirtilmiş ve konu üzerinde tartışma başlatılmıştır. Bu çerçevede Mısır fevkalade komiserliği tarafından bu gibi dişçilerin diş tabibi olarak görülüp görülmeyeceğine ilişkin mekteb-i tıbbiye-i şâhâneneden görüş sorulmuştur. Mekteb-i tıbbiye-i şâhâne müdüriyetinden verilen cevapta ikinci sınıf icâzetnâme sahiblerinin tabib ve doktor unvanını almayarak *dişçi namıyla icra-yı sanata mezun olamadıkları ve diş tabibi sıfatını haiz olanların beher hal yedlerinde (ellerinde) ayrıca bir de tabib diploması bulunması icab edeceği...* bildirilmiştir. Meclis-i tıbbiye-i mülkiye ve sıhhiye-i umûmiye tarafından Mısır fevkalade komiserliğine gönderilen bir yazıda da ikinci sınıf dişçilerin *diş tabibi unvanını haiz olmayub (olamadıkları) (ancak), dişçiliğe aid hususâtı ifaya ve memâlik-i osmaniye'nin her cihetinde icraya mezun oldukları* belirtilmiştir (24 Ca 1328/3 Haziran 1910)⁶⁸.

Mekteb mezunlarının dişçi mi yoksa diş tabibi mi olduğu konusundaki tartışmaların ileriki yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Darülfünûn-ı Osmani Tıp Fakültesi'nde tesis edilmiş olan dişçi mektebinin esasen fakülte olmayıp sadece dişçilik sanatını öğreten bir mektep olması dolayısıyla buradan şâhâdetnâme alan mezunlara tabib unvanı verilemeyeceği bunun yerine *dişçi cerrah* unvanı verileceği hususunda maarif-i umûmiye nazırı tarafından dahiliye nezâretine bilgi verilerek meclis-i tıbbiye-i mülkiye ve sıhhiye-i umûmiye riyâsetinin de bilgilendirilmesi istenmiştir. İlgili belgede diş tabibi unvanının *yalnız doktor olup da dişçilik eden etibbaya (doktorlara) mahsus olup bu unvanın (sadece) mezkûr mektebden çıkacaklara i'tâsı (nın) gayri caiz bulunduğu...* belirtilmiştir. (3 C 1330/20 Mayıs 1912)⁶⁹.

⁶⁸ Nitekim Âsîtaneli Bederus Niko *diş tabibi* olduğunu ifade eden ve Mısır'da bu konuda çalışmak isteyen böyle bir kişidir. Niko'nun çalışma isteği mekteb-i tıbbiye-i şâhâneneden diplomasının tetkik edilmesi şartıyla değerlendirilmeye alınmıştır. *BOA, DH. MUI., 100/-/1/33.- 426/11, Vesika 1-5.*

⁶⁹ *BOA, DH.İD., 48/-/2/ 32, Vesika 1-3.*

5. İstanbul Cerrah Mülazımları

Cerrah tabibden sonra ve ayrı bir meslek veya ustalık alanı olarak ifade edilmektedir⁷⁰. Bu grup eskiden tahturevanlar üzerindeki dükkanlarına dış çıkaracak kelpeten, mengene, küskü, destere, ege gibi birçok cerrahlık aletlerini dizip ihtiyaç sahibi kişilerin kol, baş, ayak ve ağızlarında muhtelif cerrahi işlemler yapmışlardır⁷¹. Yine eskiden sivil ve vakıf hastanelerde hekimlerin sorumluluğu altında kadroda yerine göre tek veya birden fazla cerrah görev yapmıştır. Bu durum 19. asır ortalarına kadar sürmüş ve cerrahlar savaşta ve barışta önemli görevler üstlenmişlerdir. 14 Mart 1827'de Cerrahhane'nin açılmasıyla beraber cerrahi işi daha sistemli bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır⁷².

On kişiden ibaret olan *İstanbul cerrah mülazımlarından* en azından birinin dışçı olduğu görülmektedir. Nitekim on kişiden meydana gelen İstanbul cerrah mülazımlarından olan Topkapılı Hacı Mehmed Halife vefat edince yerine Avram oğlu Yahudi Dışçı Nesim İsak üçüncü mülazım olarak tayin edilmiştir.(12 L 1218/25 Ocak 1804)⁷³ Dışçı Nesim daha sonra başmülazımlığa yükselmiş, *Kırk beş nefer cerrahtan Agop veled-i Artin'in* vefatıyla da Balat'ta dükkan açmak için kendisine izin verilmiştir. (19 Z 1218/31 Mart 1804)⁷⁴.

6. Muayenehane Açmak İsteyen Kişilerden İstenen Şartlar

a. Şahâdetnâme Sahibi Olma Zorunluluğu

Osmanlı devleti 19. yüzyılla beraber bir takım mesleki faaliyetlerin diplomalı, ehil kişiler tarafından yapılması konusunda adımlar atmıştır. Bununla beraber devlet dışçı ustalar yanında dışçılık öğrenilmesine sessiz

⁷⁰ Nil Sarı, "Osmanlı Darüşşifalarında Meslek Ahlakı", *Osmanlı*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 504.

⁷¹ Zallioğlu, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 2, s. 228.

⁷² A. S. Ünver, *Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar*, Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 937, 939./ Hilmi Erginöz, "Türkiye'de Sağlık İdaresi", *Dünyada ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1988, s.174.

⁷³ BOA, C. SH..., 10/456.

⁷⁴ BOA, C. SH..., 5/235.

kalmış fakat bu kişilerin istihdamı için Der-saadet'te dışçılık diploması almasını zorunlu tutmuştur⁷⁵. Diploma almak isteyen dışçilerle ilgili *dışçı pratik imtihanı* yapılmıştır⁷⁶. Önceleri bir şekilde dışçilik yapmayı öğrenen kişilerin de diploma alma zorunluluğuna tabi tutulduğu görülmektedir. Bu durum yerli tebadan diplomasız dışçilik yapan bazı kişilerin diploma almak için İstanbul'a gelmelerine neden olmuştur. Bu amaçla dilekçe veren kişilerin talepleri incelenmiş ve uygun görülenlerin İstanbul'a gelip dışçilik diploması almalarına izin verilmiştir⁷⁷. Der-saadet'e dışçilik diploması almaya gelen gayri Müslim kişilerden geldiği bölgedeki patrikliğin referansının istendiği anlaşılmaktadır⁷⁸.

İstanbul'a gelip dışçilik diploması almak isteyen kişiler hakkında gerek gelmeden önce gerekse İstanbul'a geldikten sonra özlük bilgisi araştırmaları yapılmıştır. Bu amaçla oluşturulan tahkikat heyeti yaptığı tahkikatlarda kişi ile ilgili her türlü bilginin doğru olup olmadığını incelemiştir. Tahkikat konusu olan hususlar genelde şu hususlardan meydana gelmektedir: Kişinin herhangi bir suça karışıp karışmadığı⁷⁹, kişinin Der-saadet'e gelmek için geldiği yerden aldığı mürur tezkiresinin usule uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı⁸⁰, kişinin Der-saadet'te nerede,

⁷⁵ Yozgad sancağına kayıtlı olup, Meferdîç efendinin (belgeden Kayseri'de yaşadığı anlaşılıyor) yanında dışçilik tahsili yapan ve mürur tezkiresi alarak Karahan ve daha sonra da Adana'ya gelen buradan da diploma almak için İstanbul'a gitmek isteyen Dışçı Kazaros veled Hacı Artin'in sabıkasının araştırılıp bildirilmesi konusunda Ankara vilayetine bir talepte bulunulmuştur. (2 Mart 1320/15 Mart 1904). *BOA, ZB., 396/2*.

⁷⁶ Bakınız 22 N 1329 (16 Eylül 1911) tarihli vesika. *BOA, DH.İD., 48-2/7, Vesika 1-2*.

⁷⁷ Dışçılık sanatını tahsil ve Mekteb-i Tıbbiye'de imtihana girerek dışçilik diploması almak amacıyla Der-saadet'e gelmek için ruhsat talebinde bulunan Kâlpân Cânîk'in bu talebinin uygun görülmediği (6 Aralık 1323). *BOA, ZB., 427/34*.

⁷⁸ Urfâ'da Dışçı Bederos Berberyan Ohannes'in, Mekteb-i Tıbbiye'den imtihanla şahâdetnâme alması için, Der-saadet'e gelmesine müsaade edilmesi amacıyla Ermeni Patrikliği tarafından talep edilmiştir. (27 Eylül 1321/10 Ekim 1905). *BOA, ZB., 426/58*.

⁷⁹ Mekteb-i Tıbbiye'den dışçilik diploması almak için Halep'ten Der-saadet'e gelmek isteyen İstefan Markeryan'ın, daha önceden başkası adına tezkire alarak Mısır'a oradan da Londra'ya çıkmış olduğu ve 9 ay sonra bir şekilde tekrar Osmanlı topraklarına kabul edildiği tespit edildiğinden bu talebi uygun görülmemiştir. Bu tür nitelikte suç işleyenlerle yurda kabul edilmemesi ile ilgili olarak bir de irâde-i seniyye yayımlanmıştır. (30 Temmuz 1323/12 Ağustos 1907). *BOA, ZB., 427/ 26*.

⁸⁰ Dış tabileri bir bölgeden diğerine tayin oldukları zaman kendilerine nüfus nezareti tarafından bir mürur tezkiresi hazırlanmaktadır. Tezkirenin tam olarak hazırlanmasına dikkat

ne kadar süre kalacağı, kimlerle beraber bulunacağı, sanatını mektebe giderek mi yoksa birinin yanında bulunmakla mı ilerleteceği⁸¹, şimdiye kadar yabancı memleketlere gidip gitmediği⁸², bu zamana kadar nerede öğrenim gördüğü, kaç yaşında olduğu⁸³, işte ehil olup olmadığı⁸⁴, dışçılık fennini daha önce nerede kimlerden tahsil ettiği⁸⁵, yabancı ülkelerle ilişkisi (muhâbere) olup olmadığı⁸⁶ ve kişinin önceden Osmanlı topraklarından uzaklaştırılıp uzaklaştırılmadığı (teb'îd)⁸⁷, kişinin Türkçe

---

edilmekle beraber bazen eksikliklerin olduğu da görülmektedir. Dışçı Ahmed Efendi ile ilgili yapılan muamele için bakınız. (22 Za 1318/13 Mart 1901). *BOA, DH.MKT., 2460/128.*

⁸¹ Dışçılık sanatını ilerletmek üzere önceden Der-saadet'e geldiği halde tezkiresi usule uygun olmadığı için iade olunan ancak, tekrar gelmek arzusunda olan Maraş ahalisinden ve Ermeni Cemaati'nden Kâlbâkhyân (Kalpaklyan) Canik adlı şahıs hakkında Halep vilayetinden teferruatlı bilgi istenmiştir. (12 Temmuz 1323/25 Temmuz 1907). *BOA, ZB., 427/5.*

⁸² *BOA, ZB., 427/5./ BOA, ZB., 426/80.*

⁸³ Edirne'den İstanbul'a gelmek isteyen Aleksan Hancıyan'ın bu zamana kadar nerede öğrenim gördüğü, dışçılık sanatını nerede ve kimden öğrendiği, kaç yaşında olduğu, bu işte ehil olup olmadığının araştırılması için yapılan yazışmaya bakınız: (15 Ke 1323/28 Aralık 1907). *BOA, ZB., 422/164./* Yaş konusunu gündeme getiren bir diğer vesika için bakınız: *BOA, ZB., 426/11.*

⁸⁴ Edirne'den İstanbul'a gelmek isteyen Aleksan Hancıyan'ın bu zamana kadar nerede öğrenim gördüğü, dışçılık sanatını nerede ve kimden öğrendiği, kaç yaşında olduğu, bu işte ehil olup olmadığının araştırılması için yapılan yazışmaya bakınız: (15 Ke 1323/28 Aralık 1907). *BOA, ZB., 422/164.*

⁸⁵ *BOA, ZB., 426/80./ BOA, ZB., 422/164.*

⁸⁶ Dışçılık diploması almak için Der-saadet'e gelmek isteyen Berberyan Ohannes'in hüviyetinin tahkiki için Halep vilayetinden yapılan talebe bakınız. (25 Şubat 1321/10 Mart 1906). *BOA, ZB., 426/80./* Urfa'da Dışçı Bederos Berberyan Ohannes'in, Mekteb-i Tıbbiye'den imtihanla şahâdetnâme alması için, Der-saadet'e gelmesine müsaade edilmesi amacıyla Ermeni Patrikliği tarafından talep edilmiştir. Dışçının hüviyetinin araştırılması amacıyla Halep vilayetiyle de yazışma yapılmıştır. (27 Eylül 1321/10 Ekim 1905). *BOA, ZB., 426/58.*

⁸⁷ Yapılan bir tahkikatta Protestan Cemaati'nden İstefân Merkezyan'ın aslen Diyarbakırlı olup, çocukken Halep'e daha sonra da Ayıntab'a (Antep) gidip burada diplomasız dış tabibi olan Kırkor Serkis'in yanında dışçılık sanatını tahsil ettiği, 6 sene önce de dış sanatını tamamıyla öğrenmek üzere tahrip edilmiş bir mürur tezkiresi alarak İskenderiye ve Mısır'a gidip burada 1 ay oturduktan sonra Marsilya ve Paris yoluyla Londra'ya gidip 9 ay burada kaldığı ve Osmanlı ülkesine dönüş yaptığı, bu tür kişilerin ülkeye girmesi yasak olmasına rağmen bir şekilde de Osmanlı ülkesine giriş yaptığı tespit edilmiştir. Merkezyan daha sonra ise dışçılık konusundaki deneyimini devlet nezdinde de ortaya koymak için dışçılık diploması almak üzere Der-saadet'e gidip burada imtihana girmek istemiştir. (17 Nisan 1321/30 Nisan 1905). *BOA, ZB., 426/33./*Yine Dışçılık tahsili için Der-saadet'e gelmiş olan

ve diğer ilimlere ne kadar vakıf olduğu⁸⁸, kişi gayri Müslim ise mezhebini ne olduğu ve bu mezhebi atadan mı yoksa sonradan mı kabul ettiği⁸⁹ gibi hususlarda açıklayıcı bilgiler istemiştir.

b. Şahâdetnâme ile İlgili Yapılan Denetimler

Şahadetnamenin Çalınması Nedeni İle

Dişçi ve tabib sıfatıyla sanat icra eden birçok kişinin ellerindeki diplomaların gerçekten kendilerine ait olup olmadığı konusunda zaman zaman bazı tereddütler yaşandığı ve bu bağlamda gerek görüldüğünde bazı diplomaların da iptal edildiği görülmektedir. (28 B 1311/4 Şubat 1894)⁹⁰. Nitekim yapılan araştırmalarda vefat eden bazı dişçi ve tabiblerin diplomalarının kötü niyetli kişiler tarafından bir şekilde terekelerinden elde edilerek bu sanatlardan para kazanıldığı görülmektedir. Bu kişiler tabib ve dişçilerin kıyafetlerini de giyerek tam bir dişçi şekline bürünmüşler ve ahaliye zulmetmişlerdir. (iğfal ve ızrâr) Bu çerçevede devlet tarafından dişçi ve tabiblerin diplomalarına fotoğraflarının yapıştirılması veya kişinin gerçek kişi olduğunu doğrulayacak başka bir tedbir alınması sağlanmıştır. Bunun dışında umum mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâretinin görüşleri doğrultusunda dişçilerden (tabib, eczacı, cerrah vs. dahil) vefat eden kişilerin diplomalarının cemiyet-i tıbbiye-i mülkiyeye gönderilmesi, Düstur'da belirtildiği çerçevede tabib, dişçi, eczacı, cerrah ve emsalinin sahip oldukları diploma ve şahadetnameler hakkındaki ahkâmın tamamıyla uygulanması ve vefat eden kişilere ait diploma ve şahadetnamelerin bundan önce tamim olarak vilayetlere

---

Artın veled-i Kırkor'un Edirne'den uzaklaştırılmış olup olmadığı ile ilgili yapılan yazışmaya bakınız: (28 Ha. 1322/ 11 Temmuz 1906). *BOA, ZB., 422/35.*

⁸⁸ Dişçilik tahsili için Der-saadet'e gelmiş olan Artın veled-i Kırkor'un Edirne'den uzaklaştırılmış olup olmadığı, Türkçe ve diğer ilimlere ne kadar vakıf olduğu ve diğer durumlarının araştırılarak bildirilmesi için yapılan yazışmaya bakınız: (28 Ha. 1322/ 11 Temmuz 1906). *BOA, ZB., 422/35.* Bir başka belgede Amerika pasaportuyla Der-saadet'e gelmiş olan Dişçi Leon Manukyan hakkında İstanbul Polis Müdüriyeti ile bir yazışma yapıldığı görülmektedir. (12 Nisan 1324/ 25 Nisan 1908). *BOA, ZB., 383/25.*

⁸⁹ İstefân Merkezyan'ın (bazı yerlerde Merkeryân) Der-saadet'te dişçilik diploması alma talebi üzerine İstefan'ın aslen nereli olduğu, dişçiliği daha önce nerede tahsil ettiği, atadan (abâ an ced) Protestan olup olmadığı, Der-saadet'e gelmesine mani bir durumu olup olmadığı, kaç yaşında olduğu ile ilgili tahkikat yapılması istenmiştir. (14 Ke 1323/27 Aralık 1907). *BOA, Z. B., 426/11.*

⁹⁰ *BOA, DH.MKT., 203/12, Vesika 1-5.*

bildirildiği gibi toplanarak iptal edilip kayıtlarına şerh düşülerek mektebe gönderilmesi istenmiştir (28 B 1311/4 Şubat 1894)⁹¹.

İşyeri Açmak Talebi Nedeni ile

Dişçilik yapmak için şahâdetnâme alan kişiler sanatlarını icra edebilmek için sıhhiye dairesine başvurarak ayrıca izin almışlardır. Sıhhiye dairesi tarafından da konu tıbbiye nezâretine iletilerek ruhsat almak isteyen dişçi hakkında bir tahkikat başlatılmakta ve ilgili kişinin şahadetnamesinin gerçek (makbul ve muntazam) olup olmadığı hususunda tespit yapılmaktadır⁹². Taşrada görev yapacak diş heki-mi adaylarının şahâdetnâmelerinden emin olunmadığı zaman şahadetnamelerin gerçekliği konusunda bölge sıhhiye dairesinden merkeze, Dahiliye nezâretine, yazı yazılmaktadır⁹³. Şahâdetnâmesinin gerçekliği mevzubahis olan diş hekimi bölge sıhhiye dairesinden kendisinin yeni bir sınava tabi tutularak yeterliliğinin ölçülmesi talebinde de bulunabilmektedir. Fakat bu talebin bölge sıhhiye dairesi tarafından, muhtemelen yetkisi dahilinde olmadığı için, reddedildiği görülmektedir⁹⁴.

⁹¹ Konu ile ilgili olarak Ankara vilayetindeki sadece dişçiler değil, eczacı, tabib ve cerrahların da mağdur edilmişlerdir. Durum ile ilgili olarak Ankara belediyesi tarafından Ankara valiliği bilgilendirilmiş, valilikte durumu dahiliye nezaretine bildirerek nazırlık düzeyinde tedbir alınmasını sağlamıştır. *BOA, DH.MKT., 203/12, Vesika 1-5.*

⁹² Konu ile ilgili vesikada dişçilik yapmak isteyen Kostantin Kalifo Poli'nin elindeki şahadetnameyi Sofya sıhhiye dairesine sunarak dişçilik için izin talebinde bulunduğu ve bazı yerlerinde sorunlar olduğu düşünülen şahadetnamenin gerçek olup olmadığı hakkında tıbbiye nezâretinden görüş alınarak hareket edildiği belirtilmektedir. (24 L 1306/23 Haziran 1889). *BOA, DH.MKT., 1630/120./Konu ile ilgili olarak Bulgaristan kapı kethüdalığı tıbbiye nezâretiyle diyaloga girmiştir. Tıbbiye nezâreti şahadetnamenin gerçekliği ile ilgili herhangi bir tespit yapamayınca kapı kethüdalığı ile yazışma devam etmiştir.(27 R 1310/ 18 Kasım 1892). BOA, DH.MKT., 2022/30.*

⁹³ Dişçilik sanatını icra etmek arzusunda bulunan Kostantin Kalifopoli'nin yedinde bulunan şahâdetnâmenin makbul olup olmadığı hakkında Bulgaristan kapı kethüdalığından Dahiliye Nezâreti'ne yazılan taktır için bakınız. (Miladi 27. 5. 1889). *BOA, Hariciye Nezâreti Tercüme Odası (HR. TO.), 174/99./Yapılan araştırmada Siyor Kalifopoli'ye Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den verilen ruhsatnamenin 10 Cemazi..... 1300 (1883) tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili yapılan daha önceki talebe cevap alınmayınca Bulgaristan emareti tarafından tekrar yazışma yapılmıştır. (24. 10. 1892). BOA, HR. TO., 179/104.*

⁹⁴ Sofya sıhhiye dairesinden mezuniyet talebinde bulunan Kostantin Kalifopolinin talebi için bakınız. *BOA, HR. TO., 174/99.*

Kayıp Nedeni ile Diplomaların Yenilenmesi

Kaybedilen diplomalarla ilgili olarak diplomanın kaybolduğu vilayet merkezinden meclis-i umur-ı tıbbiye riyâsetine bir yazı gönderilerek durumla ilgili bilgilendirme yapılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Darülfünûn-ı Osmani tıp fakültesi müdüriyeti tarafından bir tezkire hazırlanarak, diplomaların kimin elinde tespit edilirse edilsin zabt ve müsadere edilmesi için bütün vilayet ve livalara tamim yayınlanması amacıyla daha üst kurumlara da (dahiliye nezâre-tine) talepte bulunmaktadır⁹⁵. Nihayet yapılan bu tahkikatlar neticesinde dışçılık şahadetnamesini kaybeden bu dışçılara yeni, ikinci bir nüsha diploma verilmektedir. İkinci nüshanın beş adet Osmanlı lirası (500 kuruş)⁹⁶ gibi önemli bir bedel karşılığında hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Diploma yenilemelerinde *Der-saadet sıhhiyesinden tasdik harcı olarak* bir para daha alındığı görülmektedir. Nitekim Adana felaketinde dışçı dükkanını kaybeden Nişan adındaki kişinin diplomasının yenilenmesi için Nişan'dan tasdik harcı olarak *10 lira kadar* para talebinde bulunulmuştur⁹⁷. Ancak her dışçının bu bedelleri ödeyemeyecek kadar varlıklı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda diplomalarını kaybedip fakir düşen bu kişiler ücretsiz diploma yenilemesi yapmak için saraydan yardım (‘atiyye-i seniyye) talebinde bulunmuşlardır. Mesela kaybettiği diplomasının ikinci bir nüshasının bedelini ödeyemeyecek kadar fakir olan dışçı mühtedi Ali Galip Efendi bu amaçla bir dilekçe vermiştir. Bu çerçevede şahâdetnâme bedelinin *1317 senesi tahsisatına mahsuben, ‘atiyye-i*

⁹⁵ Beyrut Amerika Mekteb-i Tıbbiyesi'nden mezun Doktor Serûpî Çürükoğlu Efendi 2390 numaralı 20 Temmuz 1319 (2 Ağustos 1903) tarihli doktor diploması ile İstanbullu Dışçı Prodermos Teolos Efendi imtihanla aldığı 474 numaralı ve 15 Eylül 1324 (28 Eylül 1908) tarihli dışçı icâzetnâmesini Adana Vak'ası'nda kaybetmişlerdir. (22 N 1329/ 16 Eylül 1911). *BOA, DH.İD., 48-2/7, Vesika 1-2.*

⁹⁶ Bakınız 15 R 1319 (1 Ağustos 1901) tarihli vesika. *BOA, DH.MKT., 2517/14.*

⁹⁷ Dışçı Nişan Adana ahalisinden olup, Adana vilayetinde 11 seneden beri dışçılık yaparak ailesinin geçimini sağlamaktadır. Dışçı Nişan'ın Adana felaketinde dükkân âlât ve edevâtının tamamı mahvolduğunu söylemiş durumun vilayet sıhhiye heyeti tarafından da onaylandığını bildirmiştir. Bu çerçevede diploma yenilemesinde tasdik harcı olarak *10 lira kadar* paranın kendisinden alınmaması konusunda bir arzuhal yazmıştır. (12 Ca 1327/ 1 Haziran 1909). *BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller (T. PRK. AZJ.), 54/76.*

seniyyeden ödenmesi uygun görülmüştür. (15 R 1319/1 Ağustos 1901)⁹⁸ Diploması yenilenecek kişinin fakirliğinin doğru olup olmadığı konusunda, kişinin yaşadığı vilayetin sıhhiye heyetinin de bilgisine başvurulduğu görülmektedir⁹⁹.

c. İcazetname (Ruhsat) Alma Zorunluluğu

Diplomalı dışçilerin tamamına mesleklerini icra etmek için *icâzetnâme* (izin belgesi) verilmediği görülmektedir. Bununla beraber bu nitelikteki bazı kişilerin sadece piyasada değil devlete ait bazı kurumlarda, belediye dairelerinde bile, diplomasız oldukları halde istihdam edildikleri görülmektedir¹⁰⁰. Bu kişilere yasak konması ile ilgili birçok talepte bulunulması, adı geçen bu dışçilere yöneticilerin *müsamahakar* davrandıklarını akla getirmektedir. Nitekim *müsamahakar* davranan yöneticilerin cezalandırılması konusunda da daha üst yönetimlerden talepte bulunulmuştur¹⁰¹.

7. İstanbul'da Bulunan Dış Hekimlerine Ait Muayenehaneler

Osmanlı devletinde dışçi ve dış tabiblerinin mesleklerini icra etmek için işlek mevkilerde muayenehaneler kurdukları¹⁰² ve dış tabiblerinin meşrutiyetle beraber diğer doktorlar gibi gazetelere kendilerini tanıtıcı

⁹⁸ BOA, DH.MKT., 2517/14.

⁹⁹ Mesela Dışçi Nişan Adana felaketinde dükkân âlât ve edevâtının tamamının mahvolduğunu durumun vilayet sıhhiye heyeti tarafından da onaylandığını ifade ederek bu çerçevede kendisinden diploma yenileme parasının tasdik harcının alınmamasını dile getirmiştir. (12 Ca 1327/ 1 Haziran 1909). BOA, Y. PRK. AZJ., 54/76.

¹⁰⁰ Belediyede çalışan bu kişiler daha sonra işten çıkarılmıştır.

¹⁰¹ Kudüs-i Şerif'te diplomasız çalışan eczacı ve dışçiler tespit edilmiştir. Bunların icra-yı sanat etmelerine meydan vermemek için yazışmalar yapılmışsa da bu kişilerin işlerine devam ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim konu ile ilgili olarak ikinci defa tedbir alınması konusunda meclis-i tıbbiye-i mülkiye ve sıhhiye-i umûmiye reisi tarafından dahiliye nezâretine bildirimde bulunulmuştur. Nitekim Kudüs'te 8-10 seneden beri diplomasız eczacılık yapan yerli ve ecnebi 10 kadar eczacı (isimleri açıkça belirtilmiş) yasaklandıkları halde başarı sağlanamamıştır. Bunun dışında 7/8 kadar diplomasız dışçinin (isimleri belli değil) faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sırada belediye dairesinde istihdam edilen bazı kişilerin de diplomasız olduğu tespit edilmiştir (15 Ş 1330/30 Temmuz 1912). BOA, DH. İD., 48/-2/45, Vesika 1-5.

¹⁰² BOA, ZB., 40/69, Vesika 1.

reklamlar verdikleri tespit edilmiştir. İlgili reklamlarda her çeşit diş yapıldığı ve ağrısız diş çekildiği belirtilerek muayenehanenin yeri konusunda bilgiler verilmiştir¹⁰³. Osmanlı döneminde Beyoğlu (Pera) semtinin sağlık alanında önemli bir aktivasyona sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İstanbul'daki eczanelerin en iyileri ve zenginleri¹⁰⁴ yanında diş hekimlerine ait muayenehanelerin de genelde Beyoğlu semtinde bulunduğu görülmektedir. Eczaneler müfettişliği tarafından yapılan teftiş neticesinde İstanbul'da tespit edilen belli başlı diş tabipleri ve mevkileri şu şekildedir:

Tablo: İstanbul'da Hizmet Veren Diş Tabipleri ve Muayenehaneleri (17 Temmuz 1323/30 Temmuz 1907)¹⁰⁵

Mesleği	Diş Tabibinin Adı	Muayenehanenin Yeri
Diş Tabibi	Erşâk Süryenân (Sürinân)	Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de Aynalı Çarşı karşısında postahane sırasında
Diş Tabibi	Mávro	Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de Aynalı Çarşı karşısında postahane sırasında
Diş Tabibi	Nikola Yebdi biraderler	Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de Aynalı Çarşı karşısında postahane sırasında

¹⁰³ Metinde *Şule* gazetesinin 12 Eylül 1918 tarihli nüshasında diş tabibi Muhammed Hüdaverdi'ye ait bir tanıtıcı reklam örnek verilmiştir. Mehmet İvrendi, İsmail Akbal, Murat Camitez, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Gazete Reklamları ve Uygulamaları", *Selçuk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü*, sy. 13, 2005, s. 246.

¹⁰⁴ Araştırmalara göre Beyoğlu'nda açılan eczanelerin en eskileri 1833'te N. Canzuch tarafından açılan İngiliz eczanesi, 1848'de açılan E. Ottoni tarafından açılan Ottoni eczanesi ve 1849'da Francesco Della Suda (Faik Paşa) tarafından açılan Büyük eczanedir. Beyoğlu'nda 40 kadar eczane olduğu tespit edilmiştir. Turhan Baytop, "Eczaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994a, s. 128.

¹⁰⁵ *BOA, ZB., 40/69, Vesika 2./* Bu kişiler dışında da Beyoğlu'nda dişçilik yapan kişiler bulunmaktadır. Mesela dişçi hekim Cerardo'nun (bazı yerlerde Ceyârdi) Beyoğlu'nda bulunan Ağa camisi caddesinde 1 bab sükenâsi (hanesi), altında kargir eczacı dükkamı bulunmaktadır. (19 M 1266). *BOA, C. ML., 71/3263, Vesika 1-5.*

Diş Tabibi	Emîl Hornîk	Beyoğlu'nda Bunkarşi (Bunmarşi) bitişiğinde
	Madmazel	
Diş Tabibi	Hornik	Beyoğlu'nda Bunkarşi (Bunmarşi) bitişiğinde
Diş Tabibi	İstâvrîdisî	Beyoğlu'nda Hereke fabrikası mamulatının satıldığı mağaza bitişiğinde
Diş Tabibi	Yivânîdî	Beyoğlu'nda İngiliz sefârethânesi karşısında
Diş Tabibi	Hermânnât nesûn	Beyoğlu'nda Okçumevsi? mahallesinde Şişhane karakolu alt tarafında Tramvay caddesinde
Diş Tabibi	Bârî	Beşiktaş'ta Paşa mahallesinde Ortaköy Tramvay caddesinde
Diş Tabibi	Hâpon	Beşiktaş'ta Paşa mahallesinde Ortaköy Tramvay caddesinde

B. KADINLARIN DIŞ HEKİMLİĞİNDE İSTİHDAMI

Dünyada kadınların dış hekimliğini meslek edinmeleri zorluklar ve sıkıntılarla dolu bir süreçten sonra mümkün olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda yeni kurulan dış hekimliği okullarının hiçbiri kadınları öğrenci olarak kabul etmemiştir. Amerika ve Avrupa'da bu konuda muhtelif örnekler mevcuttur. Ülkemizde ise dış hekimliği yapan ilk kadınlar Tanzimat'tan sonra İstanbul'un cazibesine kapılıp çalışmaya gelen yabancılarla İstanbul'daki azınlıklara mensup kadınlar olmuştur. Fakülte mezunu olan bu kadın dişçilerin 19. yüzyıl sonlarında genelde Beyoğlu ve civarında muayenehane açmaya başladıkları görülmektedir¹⁰⁶. Sıhhiye nezâreti tarafından da Osmanlı topraklarında umumi sıhhi durumun tanzim ve ıslahı için tabib sayısının artırılmasının önemi üzerinde durulmuş, bu çerçevede erkekler gibi *fenn-i tib* öğrenimine ilgili (heveskar) kadınların da tıp tahsiline müsaade edilmesi konusunda meclis-i vükelâya bir tezkire sunulmuştur. Bu çerçevede Meclis-i vükelâ tarafından

¹⁰⁶ Nuran Yıldırım, "Dünyada ve Türkiye'de Dış Hekimliği Mesleğinde Kadınlar", *Toplumsal Tarih*, sy. 171, 2008a, s. 58.

kadınların da tıp, dişçilik ve eczacılık yapmalarında mahzur görülmediğine dair bir karar alınmıştır (19 Z 1336/25 Eylül 1918)¹⁰⁷.

Görüldüğü gibi Osmanlı'nın son dönemlerinde dişçilik mesleği sadece erkeklere özgü bir meslek olmamıştır. Bu hususta meşhur bir diş tabibesi olarak tarihlere Flora Valansi'nin adı geçmiştir. Flora Valansi'nin dişçilik yapmak için mekteb-i tıbbiye-i şâhânedan 22 Şevvâl 1320 (22 Ocak 1903) ve 8 Kânûn-ı sâni 1318 (21 Ocak 1903) tarihli ve 245 numaralı şahâdetnâme ile mezun olduğu tespit edilmiştir. (17 Z 1322/22 Şubat 1905)¹⁰⁸. Valansi'nin muayenehanesi Meserret Han'da bulunmaktadır. (1905). Aynı yıl bir başka diş tabibesi Matmazel Valenty'nin Beyoğlu Kabristan sokaktaki kliniği de faaliyettedir. Burada Amerikalı bir diş teknisyeni de çalıştırılmıştır¹⁰⁹. 1323 yılında Beyoğlu'nda muayenehanesi bulunan bir diğer kadın diş hekimi ise Madmazel Hornik olmuştur (17 Temmuz 1323/30 Temmuz 1907)¹¹⁰.

C. DIŞ HEKİMLERİNİN ORDUDA İSTİHDAMI

Osmanlı ordusu içerisinde görev yapan sağlık görevlileri meşrutiyetin ilanına kadar 30 yıl boyunca, yer yer baş gösteren kolera salgınlarıyla uğraşmaktan başka bir şeye vakit bulamamış, diğer sağlık hizmetleri de aynı ayarda yerinde saymıştır¹¹¹. Sağlık personelindeki bu eksikliğin daha uzun bir süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim I. Dünya Savaşı başlar başlamaz ilan edilen seferberlik boyunca ülkede bulunan bütün hastaneler, buldukları yerlerdeki kolordu komutanlarının emrine verilmişse de hastanelerde ve askeri birliklerde yeteri kadar sağlık personeli olmaması nedeniyle *mükellefiyet-i etibbâ kanunu* çıkarılarak askeri hekimler yanında sivil sağlık personelinin de cephelerde görevlendirilmesi sağlanmıştır. Bu çerçevede savaş bitene kadar bu kanuna tabi olacak 20-45 yaş arasındaki sivil hekimler, eczacılar ve diş hekimleri kendi bölgele-

¹⁰⁷ BOA, MV., 212/186.

¹⁰⁸ BOA, DH. MKT., 933/67, Vesika 1-4.

¹⁰⁹ Yıldırım, "Dünyada ve Türkiye'de Diş Hekimliği Mesleğinde Kadınlar", s. 60.

¹¹⁰ BOA, ZB., 40/69, Vesika 2.

¹¹¹ İter Uzel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 207.

rinde hizmete çağrılmaya başlamışlardır. Yardımcı sağlık personeli yetiştirmek için de *küçük sıhhiye zabıt mektebi* açılmıştır. Akabinde 15 hizmet yılını doldurmadan istifa eden ya da bu süreyi doldurup görevden ayrılmış olan cerrahlarla eczacılar da silah altına alınmıştır¹¹². Seferberlikte orduya alınacak sivil ve mükellef tabip, eczacı ve dişçiler hakkında bir de kanun layihası hazırlanmıştır. Layihanın meclis-i umûmiye toplandığında kanunlaşması için teklif edilmesi ve muvakkaten uygulamaya konulması için bir çalışma başlatılmıştır (18 N 1332/10 Ağustos 1914)¹¹³. Harbiye nezâreti tarafından hazırlanan tezkire çerçevesinde meclis-i vükelâ tarafından Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye öğrencileriyle, Tıp Fakültesi Şam Mekteb-i Tıbbiyesi, Eczacı ve Dişçi Mektepleri, Askeri ve Mülki Baytar mektepleri talebesinden seferberlikte orduda istihdam edilenlerin maaşları hakkında tanzim edilen kanun layihasının içeriği uygun görüldüğünden meclis-i umûmiye toplandığı zaman kanun olarak teklif edilmesi ve muvakkaten yürürlüğe konulması konusunda hazırlık yapılmıştır. İlgili layihada;

a) Seferberlik sırasında sıhhiye çavuşu veya başçavuş olarak istihdam edilmekte olan askeri tıbbiye ve baytar mektebi öğrencileriyle tıp fakültesi Şam mekteb-i tıbbiyesi, eczacı, dişçi, mülkiye ve muavin baytar mektepleri talebesine küçük zabıt ve küçük zabıt ibtidâi mektebi nizâm-nâmesinin 49. ve 50. maddelerini ma'del (tadil eden 11 Teşrîn-i Evvel 1330 (24 Ekim 1914) tarihli nizamnâmenin 2. maddesine göre maaş verileceği,

b) İşbu kanûnnâmenin 1 Mayıs 1331 (14 Mayıs 1915) tarihinden itibaren geçerli olduğu,

c) İşbu kanûnnâme ahkâmının uygulanmasına Harbiye nâzırının memur olduğu belirtilmiştir. (13 Ş 1334/15 Haziran 1916)¹¹⁴.

Seferberlikte orduda istihdam edilecek talebe-i sıhhiye maâşâtı hakkında kanun hükümleriyle askeri tıbbiye, tıp fakültesi, askeri ve mülki baytar mektepleri, muavin-i baytar mektebi talebeleri, hatta yabancı ülkelerde tahsil yaparak Osmanlı ülkesinde çalışabilmek için imtihana tabi olan sağlık

¹¹² Nuran Yıldırım, "I. Dünya Savaşında Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu", *Toplumsal Tarih*, sy. 171, 2008b, s. 42-43.

¹¹³ *BOA, MV.*, 236/30.

¹¹⁴ *BOA, MV.*, 243/43, Vesika 1-3.

görevlileri bile hizmet kapsamına alınmıştır. Bu okulların son sınıf talebelerinin sıhhiye ve baytar zabıt vekili, 3. ve 4. sınıf talebeleri ile eczacı, dişçi ve baytar mektepleri son sınıflarında okuyanların ise A sınıfında (başçavuş muavini rütbesine eşit) sıhhiye ve baytar zabıt namzeti olarak istihdam edilmesine karar verilmiştir¹¹⁵.

D. DARÜLACEZEDE DİŞÇİ İSTİHDAMI

1890 senesinde sokaklarda dilenmekte olan kadın, erkek, fakir ve kimsesiz çocukların adedi fazlalaşmış ve bu durumların ortadan kaldırılması için, onları, vücutlarının tahammülü derecesinde çalıştıracak, çalışmayanları ise bakıp besleyecek bir kuruluşun yapılması düşünülmüştür. Ancak darülacezenin temel atma töreni 1892’de yapılabilmüş, inşaat Halil Rifat Paşa’nın nezâreti altında devam etmiş ve nihayet 1895’te tamamlanmıştır¹¹⁶. 2 Şubat 1896’da yapılan açılış töreni ile de hizmete girmiştir. Yapı topluluğu idare binası, ikisi kadınlara ikisi de erkeklere ait olmak üzere dört aceze pavyonu, iki pavyonu olan bir hastane binası, yetimhane, ırzahâne (süt çocukları evi), çamaşırhane, iki hamam ile terzilik, kunduracılık, marangozluk, demircilik, dökümcülük, halı atölyeleri, fırın, cami, iki kilise, havra ve beş meslek sanat okulundan başka bir kreş ve çocuk yuvasından meydana gelmiştir¹¹⁷. Darülaceze içindeki hastane içinde bir başhekim, iki hekim, iki cerrah, iki eczacı, bir hastalar ağası ile koğuşlar, hastaneler ve diğer daireler için gerektiği kadar hademe bulundurulmasına karar verilmiştir¹¹⁸. Darülaceze’de istihdam edilen bu görevliler dışında kurumda fahri olarak çalışan kişiler de olmuştur. Bu kişilerin fahri olarak yapmak istedikleri görevler için de saraydan izin alınması gerekli görülmüştür. Nitekim Darülaceze’de fahri olarak dişçilik yapabilmek için saraya arz yapılmış ve verilen izin doğrultusunda dişçilik yapılabilmıştır. Mesela fahri diş tabibliği yapmak

¹¹⁵ Yıldırım, “I. Dünya Savaşında Tıbbiyeliler ve 14 Mart’ın Tıp Bayramı Oluşu”, s. 42-43.

¹¹⁶ Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 76-77.

¹¹⁷ Nuran Yıldırım, “Darülaceze”, *Diinden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayımları, İstanbul, 1994a, s. 555.

¹¹⁸ Hidayet Y. Nuhoglu, “Darülaceze”, *DİA*, c. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 1993, s. 513.

isteyen Beyoğlu'nda Diş tabibi olan Aleksandro Mavro, Darülaceze'ye *bir dişçi sandalyesi, bir diş tornası ve diş çıkarmak için bir takım edevâtı* bağışlamak ve kendisinin de burada fahri olarak diş sağlığı konusunda çalışmak isteğini saraya bildirmiştir. (29 Z 1312/23 Haziran 1895)¹¹⁹

Darülaceze'de fahri olarak dişçilik yapmak isteyen bir diğer kişi Diş Tabibesi Flora Valansi'dir. Valansi tarafından da Darülaceze fahri dişçiliğine tayin olunmak için bir dilekçe verilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde şahadetnamesinin gerçekliği konusunda bir araştırma yapılmıştır. Bu sırada Darülaceze müdürü tarafından dahiliye nezâretine görüş bildirilerek Darülaceze'de Mavro efendi adlı kişinin belirli vakitlerde (evkât-ı muayyenede) dişçilik yaptığı bununla beraber Flora Valansi'nin de tayin edilmesi durumunda kurumda bulunan kadın aciz kişilere dişçilik hizmeti verilmesinin büyük önem taşıdığı ifade edilmiştir. (17 Z 1322/22 Şubat 1905)¹²⁰.

E. DIŞÇİLERİN TABİB SAYILIP SAYILMAYACAĞI KONUSUNDA YAŞANAN TARTIŞMALAR

Osmanlı devletinde 19. yüzyıla kadar diş hekimliği temel tıp bilimleri içerisine girememiştir. 16. yüzyılda Surûri ve Nidai gibi hekim-yazarlara ait eserlerde Ortaçağ İslam tıbbi bilgileri tekrar edilmiştir. Buna karşılık 16. ve 17. yüzyıllarda Batı'da yapılan diş anatomisi alanındaki çalışmalar diş hekimliğinin Batı'da üst düzeyde icra edildiğini ortaya koymaktadır¹²¹.

¹¹⁹ BOA, DH. MKT., 387/71./ II. Abdülhamid tarafından Şişli'de inşa ettirilen Hamidiye Etfal Hastanesinde de Mayıs-Haziran 1901'de dişçi olarak Çami adlı kişinin fahri olarak çalıştığı görülmektedir. Çami'nin kendisine Osmanî (4. Derece), Mecidi (4. Derece) nişanları ve gümüş imtiyaz madalyası verilmiştir. Hastaneye Sultan Reşad tarafından İstanbul hastanelerine ihsan edilen 200 liradan etfal hastanesi hissesine ayrılan miktarla bir dişçi sandalyesi ile dişçiliğe ait muhtelif araç ve gereçler de alınmıştır. Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, Ajans Es, İstanbul, 2010, s. 37, 70, 77, 111.

¹²⁰ BOA, DH. MKT., 933/67, Vesika 1-4.

¹²¹ İter Uzel, "Osmanlı-Türk Diş Hekimliği", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara, 2001, s. 656. Mesela 16. yüzyılda Leonardo de Vinci eserlerinde her bir dişin anatomisini ayrı ayrı tanımlamış ve Andreas Vesalius dişler ve anatomik komşulukları ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. 17. yüzyılda da Maxiller sinüsün Nathanel Highmore tarafından ayrıntılı olarak tanımlanmasından sonra bu bölge *highmore boşluğu* olarak literatüre geçmiştir. Karaoğlan, *a.g.m.*, s. 358.

Tıpta temel bilimlerdeki bu gelişmeler neticesinde Batı'da 1728 yılında Pierre Fauchard tarafından ilk bilimsel diş hekimliği eseri yayınlanmıştır. Mesleğin her alanıyla ilgili gelişmeleri derleyen eser 5 yıl sonra Almancaya, 1746'da İngilizceye çevrilmişse de eserin, ilgili dönemde, bize ait hiçbir literatürde geçmemesi hatta hakkında bir tanıtım makalesinin bile yazılmaması Osmanlılarda diş hekimliğinin tıbbın bir devamı olarak düşünülmediğini gösteren ilk belirtilerendir¹²². Yine Batıda diş hekimliğinin bir alt dalı olan ortodontinin hem bir bilim dalı hem de diş hekimliğinin bir uzmanlık alanı olarak gelişmesinin yüzeli yıllık geçmişi vardır. Bununla beraber ortodonti Türkiye'ye de geç girmiş ve 1909'da kurulan dişçi mektebinde ancak 1933 üniversite reformundan sonra ortodonti resmen ayrı bir ders olarak okutulmaya başlamıştır¹²³.

Osmanlı arşivinde geçen bazı belgeler de bu doneleri destekler niteliktedir. Nitekim Osmanlı devletinde dişçilerin *erbâb-ı ulûm ve maârifden ve etibbâdan ma'dûd olup olmadıĝı*... konusunda zaman zaman bazı tereddütler yaşanmıştır. Yaşanan tereddütlerle ilgili olarak 10 Haziran 1309 (22 Haziran 1893) tarihli bir tezkire hazırlanmışsa da dişçilerin doktor sayılıp sayılmayacağı hususu kamu nezdinde zaman zaman tartışma konusu olmaya devam etmiştir. (10 M 1321/8 Nisan 1903)¹²⁴. Tereddüdün meydana gelmesinde Kastamonu'da dişçilik yapmakta olan Yordânâkî Kostantinidis Efendi'nin tabiblerin temettû' vergisinden muaf olduğuna dair bir irâde-i seniyye olduğunu söylemesi ve kendilerinin diş doktoru olması nedeniyle bu vergiden muaf tutulmasını istemesi etkili olmuştur. Fakat konu ile ilgili olarak meclis-i tıbbiye-i mülkiyeden görüş sorulmuşsa da olumsuz yanıt alınmıştır. Nitekim sadece *.....etibbâ-yı mülkiyeden muvazzafen hizmet-i devlet ve memlekette bulunan ve me'zûnen memâlik-i şâhânedede icra-yı tabâbet edenlerin mezkûr temettû' vergisinden istisnası (na ilişkin) 10 Haziran 1309 (22 Haziran 1893) tarihli tezkire-i sâmiye ....* olduğu hatırlatılarak, dişçilerin tabib sayılmayacağının umum mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâreti tarafından Kastamonu vilayetine bildirilmesine karar verilmiştir. (10 M

¹²² İter Uzel, "Osmanlı- Türk Diş Hekimliği", *Türkler*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1992, s. 581./ Uzel, "Osmanlı- Türk Diş Hekimliği", (2000), s.781.

¹²³ İter Uzel, *Türk Ortodonti Tarihi'ne Giriş*, Uyum Ajans, Ankara, 2008, s. 5.

¹²⁴ BOA, DH.MKT., 682/67, Vesika 1-4.

1321/8 Nisan 1903)¹²⁵. Osmanlı devletinde dış hekimliğine gereken önemin verilmediğini bu çerçevede dış hekimliğinin tıbbın bir parçası olmadığını gösteren bir diğer döne *sene-i maliye-i efrenkiye ağustos zarfında Sen Lui şehrinde organize edilen uluslar arası dışçılık kongresine* katılım için Osmanlı devletine bir davetname gönderilmesine rağmen Meclis-i Vükelâ tarafından basit bir gerekçe gösterilerek (mezkûr kongre müzâkerâtı protokollerinin ilan olunacağı ve bu çerçevede kongre müzakere sonuçlarının elde edileceği) kongreye delege gönderilmemesidir. (22 R 1322/6 Temmuz 1904)¹²⁶. Yine dışçılık alanındaki ilk çeviri Türkçe eserin 1914 yılında, ünlü Fransız dış hekim Maurice Godon'dan, Cerrah Sabri Osman ve dış tabibi Basri Nureddin tarafından çevrilen *Mükemmel Ameli ve Nazari Dışçılık* eseri olması da ilginçtir. Nitekim eserin basımını üstlenen Cerrah Hüseyin Hüsnü eserin önsözünde *dışçılık sanatı terakkisine ait Türkçe yazılmış bir esere tesadüf eylemediğini durup düşündüğünü...* ifade etmesi ilginçtir. Bu eseri ancak 1921 yılında Muallim Halil Salih tarafından yazılan *Ameli Tasni'i Esnân* (Protez) adındaki eserin izlemesi de¹²⁷ dış hekimliğinin Osmanlı devletinde mektebli hale gelmesine rağmen uzun zaman gereken öneme haiz olmadığını göstermesi açısından önemli bir veridir.

SONUÇ

Osmanlı devletinde dışçılık mesleği halk hekimi olarak tanımlayabileceğimiz berber, hasta bakıcı, tacir veya sokak dışçısı gibi isimlerle tanımlanan muhtelif kişiler tarafından yapılmıştır. Halk hekimleri zaman zaman hekimbaşı tarafından imtihana tabi tutularak işini düzgün yapanlara ruhsat verilmiş ve bu kişilerin mesleklerini icra etmelerine yasal izin verilmiştir. Ehil olmayan kişilerin ise meslek icra etmelerine izin verilmemiştir. Bununla beraber ruhsatı bulunmayan dış hekimlerinin

¹²⁵ Mesela Kastamonu'da dışçılık yapmakta olan Yordânâki Kostantinidis efendi temettü' vergisinden muafiyet için dilekçe vermişse de dilekçesine olumsuz yanıt almıştır. *BOA, DH.MKT.*, 682/67, Vesika 1-4.

¹²⁶ Kongre doğrudan doğruya Amerika hükümetinin himayesi altında değilse de Amerika tarafından Osmanlı devletinin de kongreye katılması konusunda sefaretten bir takrir verilmiş ve Osmanlı devletine de bir davetname gönderilmiştir. Konu ile ilgili olarak mekteb-i askeriye-i şâhâne nezaretinin de görüşleri alınmıştır. *BOA, MV.*, 109/73.

¹²⁷ İter Uzel, "Türk Dışhekimliği Tarihi Çalışmalarına Kısa Bir Bakış", *Dış Hekimliği Dergisi*, Yıl: 17, sy. 70, Temmuz-Ağustos, İstanbul, 2006, s. 50.

Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar özellikle taşra bölgelerde varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Meslek 19. yüzyılda da babadan atadan görülen pratikler çerçevesinde muhtelif meslekleri icra eden halk hekimleri tarafından yapılmışsa da Tanzimat'la meydana gelen her şeyi yasallaştırma çabaları içerisinde halk hekimlerinin de katıldığı görülmektedir. Bu çerçevede 19. yüzyılda dışçılık mesleği (sayıları az da olsa) yurt dışında eğitim görüp gelen kişiler, mekteb-i tıbbiye-i mülkiyede eğitim görenler, yurt dışında dışçılık konusunda bazı pratikler kazanıp diploma sahibi olmayan fakat mekteb-i tıbbiye'de bir sınava tabi tutularak yeterli görüldüğünde kendisine diploma verilen kişiler ve piyasada bazı pratikler kazanıp iş yapan halk hekimleri tarafından yapılmıştır. Devlet diplomasız hekimlerin önüne geçmek için zabtiyeler kanalı ile bir takım tedbirler almış, diploması olsa bile ruhsatı olmayan kişilerin muayenehaneleri kapatılmıştır. Ruhsatsız dışçılık yapan bu kişilerin bir daha böyle usulsüz bir yola tevessül etmemesi için Osmanlı toplumunda klasik dönemden beri sık sık uygulandığı şekliyle sıkı kefalet uygulaması gerçekleştirilmiştir. 19. yüzyılda dışçilerin denetimi sıhhiye müfettiş-i umumiliği veya eczahaneler müfettişliği tarafından yapılmıştır.

Diş hekimliği başlangıçta tıbbın bir parçası olarak görülmez iken 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında diş hekimliğinin tıbbın bir dalı olduğu konusunda adımlar atılmaya başlamıştır. Nitekim dışçılık mesleği 20. yüzyıl başlarında mektebli hale gelmiştir. Ancak mekteb-i tıbbiyeden mezun olan dişçi adaylarının iki farklı diplomaya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Mekteb-i tıbbiye-i şahaneden dışçılık diploması alan kişilerin bazıları *doktor ve tabib*, bir kısmı ise sadece *dişçi* unvanını almıştır. Diş tabibi sanatını yapmak isteyenlerin, dışçılık yanında *ayrıca bir de tabib diploması bulunması* zorunlu tutulmuş, bu dışçilere *birinci sınıf dişçi* unvanı verilmiştir. Sadece dışçılık unvanı bulunan kişiler ise ikinci sınıf dişçi olarak nitelendirilmiştir. Devlet yetiştirilen dişçi adaylarının nicel olarak Osmanlı toplumunun ihtiyacına cevap vermemesi nedeniyle özellikle taşra bölgelerde pratiği düzgün olan halk hekimlerine *vekâleten diploma* vermek suretiyle toplumun dışçılık alanındaki ihtiyacını karşılama ve böylece piyasada da kaçak yollarla dışçılık yapılmasına engel olmaya çalışmıştır. Fakat diplomalı dışçilerin çoğalması bir süre sonra diplomalı ve vekâleten diplomalı halk hekimi dışçiler arasında bazı huzursuzlukların çıkmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA**a) Arşiv Kaynakları/ Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

Cevdet Maliye (C. ML.), 71/3263.

Cevdet Sıhhiye (C. SH.), 1/37, 5/235, 7/338, 10/456, 14/684.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberat ve Tensikat Kalemi (DH.EUM.MTK.), 77/49.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Tahrîrât Kalemi (DH.EUM. THR.)18/44, 93/6.

Dahiliye Nezareti İdare Kısmı Evrakı (DH. İD.), 48-2/7, 48/-2/ 32, 48/-2/45.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.),203/12, 387/71, 682/67, 933/67, 1630/120, 2022//30, 2277/32, 2460/128, 2517/14.

Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umûmiye Dairesi (DH.MUİ.), 106/24, 100/-1/ 33.- 426/11.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.),174/99, 179/104, 452/16.

İrâde Hariciye (İ.HR.), 425/1329/M-02.

Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi (MF. MKT.), 307/35.

Meclis-i Vükelâ (MV.), 109/73, 148/18, 209/90, 212/186, 236/30, 243/43.

Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı (Y.PRK. AŞN.), 25/30.

Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.. MTV.), 301/108.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK- ASK.), 252/92.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnalı (Y. PRK. AŞJ.), 54/76.

Zabtiye Nezareti (ZB.), 21/89, 40/69, 82/15, 316/103, 347/70, 347/95, 349/22, 383/25, 396/2, 422/35, 422/164, 426/11, 426/33, 426/58, 426/80, 427/5, 427/ 26, 427/34, 441/111, 603/19.

b) Diğer Kaynaklar

Akdeniz Sarı, Nil, “Osmanlılarda Tıphanenin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 22, (Şubat 1983), ss. 152-182.

- Aksu, Murat, *Tıp Tarihi Açısından Türkiye’de Verem Savaşı*, Türkiye Ulusal Verem Savaşı Dernekleri Federasyonu Yayını- Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, 2007.
- Altuntaş, Ayten - Dinç, Gülten ve İbrahim, Başağaoğlu, “Basılı Tıp Yayınları Alanının Öncülerinden Biri- Tuhfetü’l-Tıb”, Editörler Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, *Tıp Tarihi Araştırmaları-History of Medicine Studies*, sy. 10, Yüce Yayın, İstanbul, 2001, ss. 21-37.
- Araz, Rıfat, *Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995.
- Arnaut, Tudora, “Gagauzlarda Halk Hekimliği”, *Uluslar arası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7/Kasım/1997/Ankara*, c. III, Yayına Hazırlayan Azize Aktaş Yasa, İmran Baba, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, ss. 53-63.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, hazırlayan Ali Şükrü Çoruk, 2. Baskı, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2001.
- Bali, Rıfat N., *Sami Günzberg: Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı*, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2007.
- Baytop, Turhan, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Baytop, Turhan, “Eczaneler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994a, ss. 128-129.
- Baytop, Turhan, “Eczacı Mektebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994b, ss.125-126.
- Baytop, Turhan, “Sultan Mahmud II Döneminde İstanbul’da Eczacılık”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul, 17-19 Şubat 1988*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1992, ss. 141-148.
- Çavdar, C. Ayşenur, “Günümüz Türk Halk Hekimliğinde İslam Öncesi Türk Tıbbının İzleri”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul, 17-19 Şubat 1988*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1992, ss. 309-313.

- Çevik, Bülent, Konya’da Halk Hekimliği Uygulamalarının Dünü ve Bugünü, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2008.
- Çıpa, Erdem, “Mcneill’in “Salgınlar ve Halkları” Üzerine Düşünceler”, *Toplumsal Tarih*, sy. 22, (1995), ss.18-22.
- Çubukçu, Bayhan, “Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Sisteminde Eczacılığın Yeri ve Halka Ücretsiz İlaç Sağlanması”, *Osmanlı*, c. 8, Ankara, 2000, ss. 601-610.
- Demirhan, Ayşegül, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Üniversitesi Basımevi, 1982.
- Duman, Tayip, “Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi”, *Türkler*, c. 15, Ankara, 2002, ss. 61-71.
- Duranlı, Muvaffak, “Saha Türklerinde Halk Hekimliği İle İlgili Pratikler ve Bu Pratiklerin Değerlendirilmesi”, *Fikret Türkmen Armağanı*, Editörler: Güler Gülsevin, Metin Arıkan, İzmir, 2005, ss. 207-213.
- Efeoğlu, Ahmet, “Başlangıçtan Günümüze İ. Ü. Diş Hekimliği Fakültesi”, *Bilimsel Diş Hekimliğinde 100 Yıl, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi 1908-2008*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2009a, ss. 1-30.
- Efeoğlu, Ahmet, “İ.Ü. Diş Hekimliği Fakültesinin Kuruluş ve Gelişiminde Emegi Geçenler”, *Bilimsel Diş Hekimliğinde 100 Yıl, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi 1908-2008*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2009b, ss. 51-59.
- Ege, Rıdvan, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri 1923-1998*, 83. Kitap, Türk Hava Kurumu Basımevi, 1998.
- Eren, İsmail, “Yugoslavya’daki Türk Sağlık Kuruluşları”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul, 17-19 Şubat 1988*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1992, ss. 21-33.
- Erginöz, Hilmi, “Türkiye’de Sağlık İdaresi”, *Dünyada ve Türkiye’de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 174-185.
- Fişek, Nusret H, *Halk Sağlığına Giriş*, Hacettepe Üniversitesi Dünya Sağlık Örgütü Hizmet Araştırma ve Araştırmacı Yetiştirme Merkezi Yayını, Ankara, 1983.

- Gürlük, Metin, “Alfred Kantorowicz ve Onun Türkiye’de Diş Tababetinin Batılılaşmasındaki Rolü”, *Türk Tıbbının Batılılaşması Gülhane’nin 90. Kuruluş Yıldönümü Anısına 11-15 Mart 1988’de Ankara ve İstanbul’da Yapılan Sempozyuma Sunulan Bildiriler*, Yayınlayanlar Arslan Terzioğlu-Erwin Lucius, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 164-168.
- Hufford, David J., “Halk Hekimleri”, çev. Mustafa Sever, *Millî Folklor*, Yıl 19, sy. 73, (2007), ss. 73-80.
- İvrendi, Mehmet – Akbal, İsmail – Canitez, Murat, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Gazete Reklamları ve Uygulamaları”, *Selçuk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü*, sy. 13, 2005, ss. 237-257.
- Kahya, Esin – Erdemir, Ayşegül D., *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/302, Ankara, 2000.
- Kahya, Esin, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri*, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1997.
- Karaoğlan, Işıl, “Dünden Bugüne Dişhekimliği”, *Sağlık I*, sy. 39, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, ss. 357-361.
- Kurum, Uygur, Düziçi’nde Halk Hekimliği, *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2008.
- Kutludağ, Şerif, *Denizli’nin Güney İlçesi ve Havalisi Folkloru*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 1997.
- Küçükbasmacı, Gülten (Gönül), *Kastamonu’da Halk Tababeti, İnanış ve Uygulamaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.
- Mat, Afife, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Eczacılık”, *Türkler*, c. 17, Ankara, 2002, ss. 928-934.
- Muğan, Nuri, “Diş Hekimliği”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, ss. 62.

- Nuhođlu, Hidayet Y., “Darülaceze”, *DİA*, c. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 1993, ss. 512-514.
- Öngel, Gülnur, Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 1997.
- Özgen, Zübeyde Nur, Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2007.
- Özlü, Zeynel, “Saray-ı Hümayun Dişçileri İle İlgili Bazı Notlar”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, sy. 60, (2011).
- Sarı, Nil, “Osmanlı Darüşşifalarında Meslek Ahlakı”, *Osmanlı*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 494-517.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N., *İstanbul’da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul Fethih Derneği Neşriyatı, sy. 21, İstanbul, 1953.
- Şemseddin, Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1317.
- Türk Ansiklopedisi*, “Dişçilik ve Diş Cerrahisi”, c. XIII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1966, ss. 346-348.
- Uzel, İlter, “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri”, *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, ss. 206-237.
- Uzel, İlter, *Ailenin Diş Sağlığı*, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., Ankara, 1991.
- Uzel, İlter, “Osmanlı- Türk Diş Hekimliği”, *Türkler*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1992, ss. 571-584.
- Uzel, İlter, “Osmanlı-Türk Diş Hekimliği”, *Osmanlı III*, sy. 33, Ankara, 2000, ss. 769-783.
- Uzel, İlter, “Osmanlı-Türk Diş Hekimliği”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara, 2001, ss. 633-667.
- Uzel, İlter, “Türkçe Diş Hekimliği Terimleri Üzerine Görüşler”, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 643, Temmuz sayısı, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 2005, ss. 36-47.

- Uzel, İlter, “Türk Dişhekimliği Tarihi Çalışmalarına Kısa Bir Bakış”, *Diş Hekimliği Dergisi*, Yıl: 17, sy. 70, Temmuz- Ağustos, İstanbul, 2006, ss. 50-53.
- Uzel, İlter, *Türk Ortodonti Tarihi'ne Giriş*, Uyum Ajans, Ankara, 2008.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, 2. Kısım, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Ünver, A. Süheyl, “Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, ss. 933-960.
- Yıldırım, Nuran, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, Ajans Es, İstanbul, 2010.
- Yıldırım, Nuran, “Dünyada ve Türkiye’de Diş hekimliği Mesleğinde Kadınlar”, *Toplumsal Tarih*, sy. 171, (2008a), ss. 58-63.
- Yıldırım, Nuran, “I. Dünya Savaşında Tıbbiyeliler ve 14 Mart’ın Tıp Bayramı Oluşu”, *Toplumsal Tarih*, sy. 171, (2008b), ss. 42-49.
- Yıldırım, Nuran, “Darülaceze”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994a, ss. 555.
- Yıldırım, Nuran, “Dişçi Mektebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994b, ss. 62-63.
- Zillioğlu, Mehmed, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 2, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi- Kardeş Matbaası, İstanbul, 1969.
- Zillioğlu, Mehmed, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 7, Sadeleştiren Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985.

